

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет харчових технологій

Кафедра туризму

До захисту
Допускається
Завідувач кафедри

Олександр КОВАЛЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за другим (магістерським) рівнем вищої освіти

**На тему: Розробка та ресурсне обґрунтування екскурсійних маршрутів
зеленого туризму України**

Виконала:

(підпис)

Ткаченко Д. С.
(прізвище, ініціали)

Група:

ЗТУР 2401-1м

(Науковий) керівник:

(підпис)

Онопрієнко В. П.
(прізвище, ініціали)

ЗАВДАННЯ
на дипломну роботу студентці
Ткаченко Дар'ї Сергіївні

- 1. Тема роботи:** «Розробка та ресурсне обґрунтування екскурсійних маршрутів зеленого туризму України».
- 2. Термін здачі студенткою закінченої роботи на кафедрі:** 05.12.2025 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** за результатами проходження виробничої практики на базі ПЗ «Михайлівська цілина» та дослідження сучасних тенденцій розвитку зеленого туризму в Україні в умовах війни, маємо достатньо інформації для аналізу туристичного потенціалу регіону та розробки концептуальних підходів до післявоєнного відновлення туристичної галузі. Під час виконання кваліфікаційної роботи нами використовувались різні джерела інформації, такі як: наукова та науково-популярна література, методичні розробки з проектування туристичних маршрутів, цифрові та інтернет-ресурси, статистичні дані, наукові дослідження, аналітичні матеріали, проводились консультації з експертами для отримання актуальної інформації про стан туристичних ресурсів.
- 4. Перелік завдань, які будуть виконуватися в роботі:** розкрити теоретичні засади розвитку зеленого туризму та проектування екскурсійних маршрутів; проаналізувати туристичний потенціал Сумської області в умовах війни; обґрунтувати та представити практичні рекомендації щодо розробки концепції післявоєнного екскурсійного маршруту для Сумської області.

Керівник дипломної роботи _____ професор Володимир ОНОПРИЄНКО

Завдання прийняла до виконання _____ студентка Дар'я ТКАЧЕНКО

Дата отримання завдання «01» лютого 2025 р.

ПЛАН-ГРАФІК

№ п/п	Етапи написання кваліфікаційної роботи	Зміст роботи	Результат або заключний документ етапу (підпис керівника роботи)	Термін виконання (контроль)
1.	Підготовчий	1. Визначення теми роботи	Тема кваліфікаційної роботи	2-й семестр
		2. Затвердження теми	Заява на ім'я декана з зазначенням теми, з підписом завідувача випускної кафедри	
		3. Визначення плану роботи та погодження з науковим керівником	Завдання на кваліфікаційну роботу	
		4. Підбір та аналіз літературних джерел з теми дипломної роботи	Список літератури	2-й семестр
		2. Визначення з базою (регіоном) проведення досліджень	Господарство, наукова чи інша установа	
		3. Підбір методик для проведення досліджень	Методика проведення досліджень	
2.	Виробнича практика	1. Формування програми виробничої практики виходячи з теми кваліфікаційної роботи	Програма виробничої практики	2-й семестр
		2. Визначення базових територій (установ, господарств і т.і.) для проведення дослідження	Дослідження на базі визначених територій (об'єктів, установ, господарств)	2-й семестр
		3. Збір даних	Фактичний матеріал	3-й семестр
		4. Математична обробка результатів дослідження	Результат досліджень	
		5. Звіт з виробничої практики – як основа для написання практичної частини дипломної роботи	Звіт з виробничої практики	
3.	Написання кваліфікаційної роботи	1. Написання розділів 1-3 кваліфікаційної роботи	Тексти розділів	3-й семестр
		2. Представлення першого загального варіанту кваліфікаційної роботи	Чорновий варіант роботи	3-й семестр
		3. Перевірка першого варіанта роботи керівником	Зауваження керівника	
		4. Доопрацювання дипломної роботи з врахуванням зауважень керівника та підготовка кінцевого варіанту роботи	Чистовий варіант кваліфікаційної роботи	
		1. Обробка зауважень наукового керівника	Відгук наукового керівника	

4.	Підсумковий етап	2. Представлення роботи для перевірки на Академічну добросесність	Протокол перевірки, Висновок експертної ради	За 30 днів до визначеної дати публічного захисту (наказ на допуск до захисту кваліфікаційних робіт)
		3. Рецензування роботи	Рецензія на кваліфікаційну роботу	
		4. Представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі	Допуск завідувача кафедри	
		5. Підготовка доповіді та презентації до кваліфікаційної роботи	Доповідь, презентація	
5.	Захист кваліфікаційної роботи	1. Захист кваліфікаційної роботи на засіданні ДЕК	Рішення Державної екзаменаційної комісії про захист	Дата публічного захисту

Студентка

_____ (підпис)

Дар'я ТКАЧЕНКО

Керівник роботи

_____ (підпис)

Володимир ОНОПРІЄНКО

АНОТАЦІЯ

Ткаченко Д. С. «Розробка та ресурсне обґрунтування екскурсійних маршрутів зеленого туризму в Україні», ОПП «Туризм», спеціальність 242 «Туризм і рекреація», Сумський національний аграрний університет, м. Суми, 2025 р. Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів розробки і ресурсного обґрунтування екскурсійних маршрутів зеленого туризму в Україні в умовах воєнних дій та післявоєнного відновлення. У роботі проаналізовано сутність та концептуальні засади зеленого туризму, методологічні підходи до розробки екскурсійних маршрутів, особливості ресурсного забезпечення туристичної діяльності та регіональні особливості розвитку зеленого туризму в різних областях України. Здійснено комплексний аналіз впливу повномасштабної російської агресії на туристичну галузь України в регіональному розрізі. На прикладі Сумської області детально досліджено природно-рекреаційні та історико-культурні ресурси регіону. Проаналізовано національні природні парки, історико-культурні пам'ятки козацької доби, музейну мережу та стан туристичної інфраструктури. На основі проведеного ресурсного аналізу розроблено концепцію післявоєнного екскурсійного маршруту, яка має виключно теоретичний характер та може розглядатися лише як далека перспектива після повної перемоги України. Концепція маршруту демонструє методологічний підхід до проектування туристичних маршрутів в умовах безпекових обмежень, свідомо виключаючи небезпечні прикордонні території. Обґрунтовано організаційні, безпекові та економічні виклики реалізації туристичної діяльності в регіонах, що постраждали від війни.

Ключові слова: зелений туризм, екскурсійний маршрут, післявоєнне відновлення, туристичний потенціал, безпека, туристична інфраструктура.

ABSTRACT

Tkachenko D. S. «Development and resource justification of excursion routes of green tourism in Ukraine», Educational and Professional Program «Tourism», specialty 242 «Tourism and Recreation», Sumy National Agrarian University, Sumy, 2025. The qualification work is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the development and resource justification of excursion routes of green tourism in Ukraine in the conditions of military operations and post-war recovery. The work analyzes the essence and conceptual foundations of green tourism, methodological approaches to the development of excursion routes, features of resource provision of tourist activities and regional features of the development of green tourism in different regions of Ukraine. A comprehensive analysis of the impact of full-scale Russian aggression on the tourism industry of Ukraine in a regional context was carried out. Using the example of Sumy region, the natural, recreational and historical and cultural resources of the region were studied in detail. National natural parks, historical and cultural monuments of the Cossack era, museum network and the state of tourist infrastructure were analyzed. Based on the resource analysis, a concept of a post-war excursion route was developed, which is of an exclusively theoretical nature and can only be considered as a distant prospect after the complete victory of Ukraine. The concept of the route demonstrates a methodological approach to designing tourist routes under security restrictions, deliberately excluding dangerous border areas. The organizational, security and economic challenges of implementing tourist activities in the regions affected by the war were substantiated.

Keywords: *green tourism, excursion route, post-war recovery, tourist potential, security, tourist infrastructure.*

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ТА ПРОЕКТУВАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ МАРШРУТІВ	12
1.1. Сутність та концептуальні засади зеленого туризму в Україні	12
1.2. Методологічні підходи до розробки екскурсійних маршрутів	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ	21
2.1. Характеристика природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів Сумської області	21
2.2. Оцінка впливу російської агресії на туристичну галузь Сумської області	27
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗРОБКИ КОНЦЕПЦІЇ ПІСЛЯВОЄННОГО ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ ДЛЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	31
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах зростаючої урбанізації особливої актуальності набуває розвиток зеленого туризму як альтернативної форми відпочинку, що поєднує рекреаційні, пізнавальні та екологічні функції. Зелений туризм не лише задовольняє потреби суспільства у якісному відпочинку на природі, але й сприяє соціально-економічному розвитку сільських територій, створенню нових робочих місць та збереженню культурної спадщини.

Україна володіє значним природно-рекреаційним та культурно-історичним потенціалом для розвитку зеленого туризму. Різноманітність ландшафтів від Карпатських гір до степових просторів, багата історична спадщина та самобутні традиції створюють сприятливі умови для організації різноманітних форм туристичної діяльності. Однак повномасштабне російське вторгнення двадцять четвертого лютого дві тисячі двадцять другого року кардинально змінило ситуацію в туристичній галузі країни.

Війна призвела до повної або часткової зупинки туристичної діяльності у багатьох регіонах України. Особливо постраждали прикордонні та тимчасово окуповані території, де зруйновано туристичну інфраструктуру, заміновано великі площі та евакуйовано населення. У цих умовах надзвичайно важливим стає дослідження ресурсного забезпечення туристичної діяльності та розробка методологічних підходів до проектування екскурсійних маршрутів з урахуванням безпекових викликів воєнного та післявоєнного періоду.

Розробка екскурсійних маршрутів зеленого туризму потребує комплексного підходу до оцінки природних, культурно-історичних, інфраструктурних, людських та фінансових ресурсів. В умовах війни до традиційних критеріїв оцінки ресурсної бази додаються питання безпеки територій, стану розмінування, збереженості об'єктів показу та психологічної готовності місцевого населення до прийому туристів. Це вимагає

переосмислення класичних підходів до туристичного проектування та розробки нових методологічних інструментів.

Аналіз наукових літературних джерел й результатів досліджень показав, що питання розвитку зеленого туризму та формування екскурсійних маршрутів ґрунтовно висвітлені у працях як українських, так і зарубіжних дослідників. Українські науковці наголошують на важливості комплексної оцінки природних, культурних та інфраструктурних ресурсів, що є основою для проектування туристичних маршрутів.

Так, Ковальчук О. М. і Мальська М. П. акцентують увагу на сутності зеленого туризму та методичних підходах до аналізу туристичних ресурсів. Антоненко В. А. та Бойко М. М. розглядають механізми формування туристичних продуктів і роль зеленого туризму у розвитку регіонів. Фоменко Н. В., Сокол Т. І. та Кравцова Т. С. досліджують питання інвентаризації ресурсів, оцінювання туристичної привабливості територій і значення екологічних стежок для підготовки екскурсійних програм.

Серед зарубіжних підходів фундаментальними є роботи Butler R. (модель життєвого циклу дестинації), Lane B. (концепція зеленого туризму), Sharpley R. і Weaver D. (моделі сталого розвитку та екотуристичні практики). Fennell D. і Hall C. M. приділяють увагу плануванню туристичного простору, управлінню навантаженням на природні території та етичним аспектам екологічного туризму.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені використанню ГІС-технологій, картографічному моделюванню та оцінюванню впливу туристичного потоку на природні екосистеми (праці Newsome D., Pickering C., Kuss F.). Ці підходи дозволяють оптимізувати маршрути, враховуючи стан природного середовища.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених зеленому туризму та екскурсійній діяльності, недостатньо дослідженими залишаються питання ресурсного обґрунтування туристичних маршрутів в умовах війни та післявоєнного відновлення. Особливої уваги потребує аналіз

можливостей та обмежень розвитку туризму в різних регіонах України з урахуванням їхнього географічного розташування, ступеня збитків від бойових дій та перспектив післявоєнної відбудови.

Мета роботи полягає у розробці екскурсійних маршрутів зеленого туризму та їх ресурсного обґрунтування в умовах воєнних дій та післявоєнного відновлення на прикладі Сумської області.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання**:

1. Розкрити теоретичні засади розвитку зеленого туризму та проектування екскурсійних маршрутів;
2. Проаналізувати туристичний потенціал Сумської області в умовах війни;
3. Обґрунтувати та представити практичні рекомендації щодо розробки концепції післявоєнного екскурсійного маршруту для Сумської області.

Об'єкт дослідження – процес організації та функціонування зеленого туризму в Україні.

Предмет дослідження – теоретичні, методичні та прикладні підходи до розробки і ресурсного обґрунтування екскурсійних маршрутів зеленого туризму, а також сукупність природних, культурних, соціально-економічних та інфраструктурних ресурсів, що забезпечують їх формування.

Методи дослідження. У процесі виконання роботи використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз і синтез для вивчення теоретичних основ зеленого туризму та екскурсійної діяльності; системний підхід для комплексної оцінки ресурсного потенціалу туристичних територій; метод порівняння для аналізу регіональних особливостей розвитку туризму в Україні та вітчизняного і зарубіжного досвіду післявоєнного відновлення галузі; картографічний метод для просторового аналізу безпечності територій та розміщення туристичних ресурсів; метод експертних оцінок для визначення атрактивності туристичних об'єктів у післявоєнній перспективі; метод проектування для розробки концепції екскурсійного маршруту; SWOT-аналіз для оцінки можливостей та загроз розвитку туризму в окремих регіонах.

Теоретичне та практичне значення дослідження. У роботі здійснено комплексний аналіз впливу повномасштабної війни на ресурсне забезпечення туристичної діяльності в різних регіонах України та розроблено методологічні підходи до проектування екскурсійних маршрутів зеленого туризму з урахуванням безпекових обмежень воєнного та післявоєнного періоду. Обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до оцінки туристичного потенціалу регіонів залежно від їхнього географічного розташування та ступеня зазваної шкоди від бойових дій. Практична значущість дослідження полягає у формуванні реалістичного розуміння можливостей та обмежень розвитку зеленого туризму в Україні в умовах війни та післявоєнної відбудови. Розроблені методологічні підходи та концептуальні рішення можуть бути використані органами місцевого самоврядування при розробці стратегій післявоєнного відновлення туристичної галузі, а також фахівцями туризму для проектування безпечних та ресурсно обґрунтованих маршрутів у різних регіонах України.

Апробація результатів дослідження. Результати проведених досліджень було висвітлено в наступних матеріалах (Додатки 1-2): 1. Заїка Д. С. Ресурсне обґрунтування та розробка екскурсійних маршрутів зеленого туризму на прикладі Сумської області. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента (17-21 листопада 2025). Суми, 2025. 2. Ткаченко Д. С. Методологічні засади розробки та ресурсного обґрунтування екскурсійних маршрутів зеленого туризму України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента (17-21 листопада 2025). Суми, 2025.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (47 найменувань), 2 додатки, 4 таблиці. Загальний обсяг роботи становить 56 сторінок (без урахування додатків).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ТА ПРОЕКТУВАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ МАРШРУТІВ

1.1. Сутність та концептуальні засади зеленого туризму в Україні

Зелений туризм як сучасна форма туристичної діяльності виник у відповідь на зростаючу потребу суспільства в екологічно чистому, психологічно комфортному та соціально відповідальному відпочинку, а також у прагненні людей до відновлення зв'язку з природним середовищем.

В умовах інтенсивної урбанізації, високих темпів техногенного розвитку та погіршення екологічної ситуації у великих містах зелений туризм стає привабливою альтернативою як масовому туризму, так і традиційним формам рекреаційної діяльності [14].

Його концепція базується на принципах сталого розвитку, що передбачають гармонійне поєднання економічних вигод, екологічної безпеки та соціальної справедливості, а також формування відповідального ставлення туристів до природних і культурних ресурсів територій.

Основними характеристиками зеленого туризму є мінімальний негативний вплив на навколишнє середовище, ощадливе використання природних та культурних ресурсів, активне залучення місцевого населення до туристичної діяльності й створення умов для розвитку територій на основі місцевої ідентичності [15, 33]. У науковій літературі існують різні підходи до визначення поняття «зелений туризм».

Частина дослідників розглядає його як різновид екологічного туризму, зосередженого передусім на природоорієнтованих активностях, тоді як інші підкреслюють, що зелений туризм охоплює ширшу сферу – включає елементи сільського, аграрного, культурно-пізнавального, етнографічного та рекреаційного туризму [5, 12].

Відтак зелений туризм слід вважати інтегральною, багатогранною категорією, що поєднує природоохоронну складову з соціальною та культурною.

Незважаючи на термінологічні розбіжності, більшість авторів погоджуються, що зелений туризм характеризується відпочинком у природному середовищі з мінімальним втручанням у екосистеми та максимальною орієнтацією на автентичність досвіду. З

а визначенням Зінчук та Усюк, зелений туризм передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості в екологічно чистих регіонах, ознайомлення з місцевою культурою, традиціями, природною та історичною спадщиною. Це визначення підкреслює комплексний характер зеленого туризму, що об'єднує природоорієнтовані, культурні та соціально-економічні аспекти, що відрізняє його від вузько спрямованих туристичних форм [12].

Ілляшенко та співавтори розглядають зелений туризм як один з ключових напрямів сталого розвитку регіону, що здатний забезпечувати збалансоване вирішення економічних, екологічних і соціальних проблем сільських територій [14]. Автори наголошують, що саме підтримання балансу між задоволенням потреб туристів, охороною природного середовища та забезпеченням добробуту місцевого населення визначає зміст концепції сталого розвитку, яка лежить у фундаменті зеленого туризму. У цьому контексті зелений туризм виступає важливим інструментом посилення екологічної свідомості населення та підвищення привабливості регіонів.

Особливості розвитку зеленого туризму в Україні зумовлені соціально-економічними умовами, традиційною структурою господарювання та наявністю значного природно-рекреаційного потенціалу. Україна володіє різноманітними ландшафтами – від Карпатських гір, Полісся та Поділля до степових просторів Півдня – що створює унікальні можливості для розвитку багатьох форм зеленого туризму [27, 31].

Матвійчук та Тищук відзначають, що найбільш розвиненим зелений туризм є на заході країни, де поєднуються природні умови, культурні традиції та наявність ефективних локальних ініціатив [27].

Важливою складовою зеленого туризму в Україні є сільський туризм, що передбачає проживання у сільських садибах, спілкування з місцевими жителями,

участь у щоденних господарських процесах та ознайомлення з народними ремеслами й кулінарними традиціями [7, 45].

Васильєв підкреслює, що сільський зелений туризм виступає дієвим інструментом відродження сільських територій, створення додаткових джерел доходу для населення та збереження автентичної культури. Такий вид туризму формує у туристів глибше розуміння місцевої ідентичності та сприяє створенню емоційного зв'язку з територією [7].

Габа зазначає, що зелений туризм може стати одним із ключових факторів реформування економіки сільських територій, особливо тих, де аграрне виробництво має обмежені можливості для інтенсивного розвитку [8].

У гірських, передгірних та віддалених регіонах зелений туризм часто виступає єдиною реальною альтернативою низькопродуктивному сільському господарству, забезпечуючи зайнятість та диверсифікацію місцевої економіки.

Розвиток зеленого туризму сприяє вирішенню низки соціально-економічних проблем, зокрема зменшенню трудової міграції, створенню нових робочих місць, розвитку місцевого підприємництва та збереженню традиційних ремесел [9, 26, 48].

Туристи потребують широкого спектру послуг, що стимулює розвиток суміжних секторів: транспорту, харчування, крафтового виробництва, сувенірної індустрії. Участь у місцевих святах, традиційних практиках та майстер-класах сприяє підтримці культурної спадщини та її передачі молодшим поколінням.

Крім економічної вигоди, зелений туризм виконує важливу освітню, виховну та культурно-просвітницьку функцію. Іванова підкреслює, що через особисте спілкування з місцевими жителями, участь у традиційній діяльності та ознайомлення з народною творчістю туристи отримують безцінний культурний досвід, що сприяє формуванню поваги до локальних традицій та екологічних цінностей. Таким чином, зелений туризм зміцнює міжкультурний діалог та розширює світогляд туристів [13].

Саковська визначає сільський зелений туризм як перспективний напрям розвитку підприємництва та інструмент соціально-економічного піднесення сільської місцевості [36].

Особливу увагу авторка приділяє мультиплікативному ефекту, адже розвиток туристичного продукту стимулює покращення інфраструктури, розвиток доріг, комунікацій та місцевих сервісів, що формує більш комфортне середовище для життя.

Marchyshyn та Ostrovskaaya виділяють етапи становлення зеленого туризму в Україні, підкреслюючи причинно-наслідковий зв'язок між розвитком нормативної бази, появою туристичних об'єднань та модернізацією туристичних послуг [25].

Сучасний етап характеризується активною інтеграцією у міжнародні проекти, розвитком цифрових платформ, маркетингових інструментів та зростанням інтересу до екоорієнтованих видів відпочинку.

Фундаментальною умовою розвитку зеленого туризму є створення відповідної нормативно-правової бази, системи державної та регіональної підтримки, освітніх програм для власників садиб і фахівців галузі.

Олійник та Данілова наголошують на важливості спрощення процедури легалізації садиб, удосконалення системи сертифікації, надання податкових пільг та доступу до фінансових ресурсів [29].

Такі заходи забезпечують прозорість роботи учасників ринку та підвищують конкурентоспроможність туристичних продуктів.

Таким чином, зелений туризм в Україні постає як багатофункціональне, інтегроване явище, що поєднує економічні, екологічні, соціальні та культурні аспекти. Його розвиток має стратегічне значення для сталого розвитку сільських територій, ефективного використання природного та культурного потенціалу, формування позитивного міжнародного іміджу України та створення конкурентоспроможного туристичного продукту, орієнтованого на довготривалу перспективу.

1.2. Методологічні підходи до розробки екскурсійних маршрутів

Розробка екскурсійних маршрутів є складним багатоетапним процесом, що вимагає глибокого розуміння теоретичних основ екскурсознавства, знання місцевих особливостей та вміння поєднати пізнавальний, виховний та розважальний аспекти туристичної діяльності. Сучасні підходи до проектування маршрутів базуються на принципах системності, комплексності, адаптивності та відповідності потребам цільової аудиторії [19, 20, 21, 22].

Важливу роль відіграє врахування мотивацій туристів, їх соціально-демографічних характеристик, рівня підготовки, очікувань та можливостей, що дозволяє створювати екскурсійні продукти, орієнтовані на підвищення якості туристичного досвіду.

Король у своїх дослідженнях з теоретико-методологічних засад екскурсійної діяльності визначає розробку маршруту екскурсії як комплексний процес, що включає кілька взаємопов'язаних етапів [19].

Перший етап передбачає визначення мети та завдань екскурсії, що обумовлює вибір об'єктів показу та структуру маршруту. Екскурсійні маршрути можуть мати різну спрямованість – історико-культурну, природничу, тематичну, гастрономічну, етнографічну або комбіновану. Автор наголошує, що чітко сформульована мета екскурсії є основою для всіх наступних етапів її розробки, зокрема визначення головних і другорядних об'єктів показу, встановлення логіки переходів між ними та вибору методів їх інтерпретації.

Теоретичні засади розробки екскурсійних маршрутів включають декілька ключових аспектів, серед яких особливе значення має принцип науковості, що передбачає достовірність і точність інформації, яка подається екскурсантам [21].

Кобзова підкреслює важливість алгоритмізації процесу проектування регіональних туристичних маршрутів, що дозволяє систематизувати роботу та уникнути пропуску важливих етапів. Автор пропонує послідовність дій, що включає попереднє вивчення території, інвентаризацію туристичних ресурсів, оцінку їхньої атрактивності, аналіз доступності та безпеки, а також розробку

логістики маршруту з урахуванням тимчасових, просторових і сезонних чинників [18].

Процес створення екскурсійного маршруту традиційно розпочинається з вивчення та інвентаризації туристичних ресурсів території [35]. Це включає оцінку природних об'єктів, історико-культурних пам'яток, архітектурних споруд, музеїв, етнографічних комплексів та інших атракцій.

Пуцентейло у своєму дослідженні розробки туристичного продукту наголошує на необхідності комплексного підходу до вивчення туристичних ресурсів, що передбачає не лише їх виявлення, але й оцінку стану збереженості, доступності, унікальності, інформаційної цінності та відповідності потребам цільової аудиторії. Це дозволяє забезпечити збалансований вибір об'єктів, уникнути перевантаження маршруту та підвищити його привабливість [35].

Важливим етапом є аналіз доступності об'єктів, наявності транспортної інфраструктури та можливостей для організації безпечного руху екскурсійних груп [18, 22].

Любіцева у методиці розробки туру звертає увагу на необхідність детального планування логістичних аспектів маршруту, включаючи розрахунок відстаней, часу переїздів, зручних точок для відпочинку, харчування та санітарних зупинок. Автор підкреслює, що недооцінка логістичних аспектів може призвести до перевтоми туристів, порушення графіку екскурсії та зниження задоволеності екскурсійним продуктом, що негативно впливає на імідж організатора [22].

Після відбору об'єктів показу здійснюється безпосередня розробка маршруту [20]. Цей етап передбачає визначення послідовності огляду об'єктів, оптимізацію шляхів пересування, розрахунок часових затрат та визначення місць для відпочинку або фотозупинок.

При плануванні маршруту необхідно враховувати фізичні можливості різних категорій туристів, сезонні особливості, доступність території та можливі ризики. Король наголошує на створенні резервного часу у графіку екскурсії для

можливих непередбачених ситуацій, а також на необхідності забезпечення можливості вільного часу для туристів [20].

Особливу увагу при розробці маршрутів зеленого туризму приділяють принципу мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище [39]. Табенська та Прилуцький у дослідженні проблем та перспектив розвитку екологічного туризму в Україні наголошують на необхідності дотримання принципів екологічної відповідальності при проектуванні туристичних маршрутів [39]. Це передбачає визначення рекреаційної місткості території, обмеження антропогенного навантаження, вибір екологічно безпечних видів пересування, попередження деградації природних ландшафтів та освітню роботу з туристами щодо відповідального ставлення до природи.

Важливим аспектом методології розробки маршрутів є їх тематична спрямованість [40]. У контексті зеленого туризму найбільш поширеними є маршрути, присвячені вивченню місцевої флори і фауни, традиційних промислів, етнографічних особливостей регіону, гастрономії та локальних традицій.

Тимошенко досліджує інноваційні форми організації екскурсій у туризмі, звертаючи увагу на використання інтерактивних, ігрових, мультисенсорних методів, що дозволяють туристам активно взаємодіяти з об'єктами показу [40]. Такі маршрути сприяють формуванню емоційного зв'язку з територією, підтримці локальної культури та збереженню нематеріальної спадщини.

Методика укладання методичної розробки екскурсії передбачає створення детального документа, що містить маршрут екскурсії, перелік об'єктів показу, тривалість огляду кожного об'єкта, зміст екскурсійної розповіді, методичні прийоми показу та інструменти візуалізації [21].

Король підкреслює, що методична розробка є основним інструментом екскурсовода, який забезпечує професійність, цілісність та логічність екскурсії. Вона має включати як фактичний матеріал, так і рекомендації щодо подання інформації, формування логічних переходів, варіантів відповіді на можливі запитання туристів та використання портфеля екскурсовода.

Сучасні технології відкривають нові можливості для розробки та реалізації екскурсійних маршрутів [38]. Використання GPS-навігації, мобільних додатків, QR-кодів, доповненої реальності, 3D-турів та інтерактивних карт дозволяє створювати більш інформативні, динамічні та доступні для різних груп туристів маршрути.

Сметаніна та Лопатюк у дослідженні проектування туристсько-рекреаційного напрямку Київської області підкреслюють важливість застосування геоінформаційних систем для планування туристичних маршрутів, що дозволяє візуалізувати просторову структуру території, оптимізувати логістику та прогнозувати рівень навантаження на інфраструктуру [38].

Водночас, розвиток цифрових технологій не повинен витіснити традиційні форми екскурсійного обслуговування, особливо в контексті зеленого туризму, де вагоме значення мають автентичність досвіду, живе спілкування, участь у традиційних практиках та емоційний контакт між екскурсоводом і туристами. Цифрові інструменти мають доповнювати, а не замінювати традиційні методи екскурсійної роботи, виконуючи роль підсилювача змісту та засобу візуальної підтримки інформації, особливо коли йдеться про історичні реконструкції чи об'єкти, що не збереглися.

Таким чином, методологія розробки екскурсійних маршрутів є комплексною системою теоретичних принципів та практичних прийомів, що забезпечують створення якісного туристичного продукту. Успішність екскурсійного маршруту залежить від ретельності проведення всіх етапів його розробки – від попереднього дослідження території та інвентаризації ресурсів до створення змістовної та методично обґрунтованої розробки екскурсії, що гарантує високий рівень туристичного досвіду.

Розширення цієї методології передбачає також поглиблення взаємодії між учасниками туристичного процесу – місцевими громадами, фахівцями з культурної спадщини, природоохоронними установами, представниками бізнесу та органами влади. Від ефективності такої співпраці залежить як якість

змістового наповнення маршруту, так і здатність забезпечити його сталу експлуатацію, відповідність нормам безпеки та екологічної відповідальності.

Крім того, важливими складовими сучасної методології є адаптивність маршруту до різних категорій туристів, створення варіативних програм екскурсій залежно від їх тривалості, складності чи сезонних умов, а також інтеграція елементів інтерпретації спадщини, які підсилюють емоційну взаємодію туриста з територією.

Таким чином, методологія розробки екскурсійних маршрутів є живою, динамічною системою, що потребує постійного розвитку, удосконалення та адаптації до сучасних викликів. Її ефективне застосування дозволяє створювати конкурентоспроможні, науково обґрунтовані, інноваційні екскурсійні продукти, які сприяють популяризації туристичних територій, підвищенню їх інвестиційної привабливості та формуванню у туристів позитивного й емоційно насиченого досвіду.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Характеристика природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів Сумської області

Сумська область розташована на північному сході України і до початку повномасштабної війни характеризувалася певним природно-рекреаційним та історико-культурним потенціалом для розвитку зеленого туризму. Загальна площа регіону становить двадцять три тисячі вісімсот квадратних кілометрів, що створює значні можливості для організації різноманітних туристичних маршрутів. Територія області розташована в межах Придніпровської низовини та Середньоруської височини, що обумовлює різноманітність ландшафтів та створює передумови для розвитку різних видів туристичної діяльності.

Клімат області помірно-континентальний з достатньою кількістю опадів для розвитку лісової рослинності. Середня температура січня становить мінус сім градусів Цельсія, липня плюс дев'ятнадцять градусів, що до війни створювало сприятливі умови для різних видів туристичної діяльності протягом року. Тривалість вегетаційного періоду становить близько ста вісімдесяти днів, що забезпечує можливості для агротуризму та знайомства з традиційним сільським господарством регіону [6].

Лісистість області становить близько вісімнадцяти відсотків, що є нижчим за середній показник по Україні. Однак наявні лісові масиви мають високу рекреаційну цінність, особливо борові ліси з чистим повітрям, багаті на гриби та ягоди. Ліси області представлені переважно сосновими, дубовими та мішаними деревостанами, що створювало можливості для організації екологічних маршрутів та збору дикоросів як елемента автентичного сільського досвіду [10].

На території області протікає понад сто тридцять річок, найбільшими з яких є Сула, Псел, Ворскла та Сейм, що належать до басейну Дніпра. Наявність водних об'єктів до війни створювала потенційні умови для розвитку рибальського та водного туризму, організації екологічних екскурсій вздовж

річкових долин. Особливу цінність мали річкові долини з добре збереженими заплавними екосистемами, що є місцем гніздування та міграційних зупинок численних видів птахів [16].

У таблиці 2.1. нами представлена узагальнена характеристика основних туристичних ресурсів Сумської області.

Таблиця 2.1.

Характеристика основних туристичних ресурсів Сумської області

Тип ресурсу	Назва об'єкта	Характеристика	Туристичний потенціал до війни	Стан під час війни
Природно-заповідний фонд	НПП "Михайлівська Цілина"	Унікальний цілинний степ, 882,9 га, понад 400 видів рослин	Високий (екологічні екскурсії, науковий туризм)	Потенційна загроза через близькість до зони конфлікту
Природно-заповідний фонд	НПП "Деснянсько-Старогутський"	Заплавні луки, болота, лісові масиви, 16 тис. га	Високий (орнітологічний туризм, екотуризм)	Знаходиться в зоні ризику, можливе мінування
Природно-заповідний фонд	РЛП "Гетьманський"	Історичний парк біля Батурина, 2,6 тис. га	Середній (комплексні екскурсії)	Небезпечна прикордонна зона
Історико-культурна спадщина	Спасо-Преображенський собор (Суми)	Пам'ятка українського бароко, 1776-1788 рр.	Високий (культурно-пізнавальний туризм)	Постраждав від обстрілів
Історико-культурна спадщина	Троїцький собор (Суми)	Один з найбільших храмів України, 1901-1914 рр.	Високий (релігійний, культурний туризм)	Пошкоджений обстрілами
Історико-культурна спадщина	Історичний комплекс Батурина	Гетьманська столиця, палац Розумовського	Дуже високий (історичний туризм)	Небезпечна зона, регулярні обстріли
Історико-культурна спадщина	Історичний Глухів	Колишня гетьманська столиця	Високий (історико-культурний туризм)	Постійні обстріли, масові руйнування
Музейна мережа	Обласний краєзнавчий музей	Понад 150 тис. експонатів	Середній (пізнавальний туризм)	Частково евакуйований, обмежена робота
Музейна мережа	Музей Г.С. Сковороди	Меморіальний комплекс у Великих Будищах	Середній (культурно-освітній туризм)	Небезпечна прикордонна зона

Джерело: створено автором

Сумська область до війни мала добре сформовану мережу природоохоронних територій, які становили основу для розвитку екологічного туризму та рекреаційних практик. Заповідник «Михайлівська Цілина» є унікальною природною територією площею майже дев'ятсот гектарів, що зберігає останні фрагменти справжнього різнотравно-типчаково-ковилового степу. Це одна з найцінніших ділянок цілинного степу в Україні, яка ніколи не піддавалася оранці, завдяки чому зберегла природні процеси у майже первісному стані. Заповідник має виняткове наукове, освітнє та генетичне значення, оскільки є живою лабораторією для дослідження степових екосистем. Тут зростає понад чотириста видів рослин, серед яких двадцять вісім занесені до Червоної книги України, а також рідкісні види комах та птахів, що підкреслює його важливу роль у збереженні біорізноманіття [17].

Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський» розташований у північній частині області та охоплює площу близько шістнадцяти тисяч гектарів. Парк відзначається різноманіттям природних комплексів – заплавами луками, болотами, староріччями, лісовими масивами, які формують унікальні природні ландшафти. Він є важливим осередком збереження орнітофауни: до війни тут активно розвивався бьордвотчинг, особливо під час сезонних міграцій, коли територію парку використовували для відпочинку тисячі водоплавних та болотних птахів. «Деснянсько-Старогутський» був включений до міжнародної мережі важливих природоохоронних територій, однак сьогодні через близькість до кордону та активні бойові дії значні ділянки парку перебувають під загрозою пошкодження й потенційного мінування [39].

Регіональний ландшафтний парк «Гетьманський» площею понад дві тисячі шістсот гектарів охоплює історично значущу територію, пов'язану з гетьманською столицею Кирила Розумовського в Батурині. Парк поєднує унікальні природні комплекси із цінними історико-культурними об'єктами, що до війни створювало можливості для комплексних туристичних маршрутів – від природи до історії. Тут збереглися старовинні насадження липи, дуба, сосни

XVIII століття, які мають не лише природне, а й культурно-історичне значення. До війни парк активно використовувався для освітнього туризму, краєзнавчих та культурно-історичних екскурсій [31].

У Сумській області до війни функціонувала велика кількість природоохоронних об'єктів місцевого значення – заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, дендропарки, кожен з яких мав свій туристичний потенціал. Дендропарк «Тростянець» є одним із найвідоміших, адже тут зібрана унікальна колекція екзотичних дерев та чагарників, створена у XIX столітті. Крім нього, до цінних об'єктів належать ботанічні пам'ятки природи, реліктові ділянки лісів, геологічні відслонення, що мають наукове та освітнє значення. Водночас у воєнний час доступ до багатьох таких територій є обмеженим або повністю забороненим через безпекову ситуацію, ризики обстрілів чи мінування [35].

Сумська область має багату історію, яка відображена у численних історико-культурних пам'ятках різних епох і стилів. До початку війни тут перебувало на обліку понад дві тисячі пам'яток археології, історії, містобудування та архітектури. Культурна спадщина регіону охоплює періоди від давньоруської доби до новітньої історії України. Обласний центр, місто Суми, засноване у 1652 році козаками, зберіг значну частину архітектурних споруд XVII–XX століть, що формують його унікальний історичний ландшафт [13].

Спасо-Преображенський кафедральний собор (1776–1788) є однією з найвизначніших пам'яток українського бароко в регіоні. Він вирізняється гармонійним поєднанням монументальності й витонченості, а також значною історичною та культурною цінністю. До війни собор був центром релігійного та культурного життя міста [43].

Троїцький собор (1901–1914), збудований у неовізантійському стилі, є одним з найбільших храмів України. Масштабність споруди, багата декорація, виконана італійськими майстрами, роблять його унікальною архітектурною домінантою Сум [24].

Історичний центр Сум зберіг комплекс міської забудови XIX – початку XX століття, включаючи колишнє Дворянське зібрання, будівлю Реального училища, низку купецьких особняків та торгових будинків. Ці об'єкти до війни використовувалися як осередки екскурсій, туристичні локації та важливі елементи міської ідентичності. Після початку бойових дій частина будівель зазнала пошкоджень і нині потребує реставрації та консерваційних заходів [42].

Місто Глухів – колишня гетьманська столиця України (1708–1764), одне з найважливіших міст козацької доби. Тут збереглися Миколаївська церква (1693), Анастасіївська церква (1712), будівля Глухівського педагогічного інституту – колишня резиденція генерал-губернатора. До війни Глухів був важливим туристичним центром історико-культурного туризму, однак через постійні обстріли та близькість до російського кордону туристична діяльність практично неможлива [19].

До війни в області діяло понад сорок музеїв різного профілю – краєзнавчі, художні, історичні, літературні, етнографічні. Серед них визначними є Сумський обласний художній музей та Сумський обласний краєзнавчий музей, які мали багаті колекції творів мистецтва, археології та етнографії. Багато районних музеїв зберігали унікальні локальні колекції. Через війну частина музеїв евакуювала фонди, інші повністю припинили роботу або зазнали пошкоджень [40].

Мережа закладів розміщення, що включала готелі, турбази та садиби зеленого туризму, до війни активно розвивалася. Особливо популярними були садиби зеленого туризму в Глухівському, Конотопському та Охтирському районах, де туристам пропонували автентичний побут, місцеву кухню, участь у сільських практиках. У 2021 році в області налічувалося близько тридцяти таких садиб [7, 36, 45].

Транспортна інфраструктура області до війни включала мережу автошляхів, залізничні сполучення, транзитні маршрути. Попри значний пасажиропотік, дороги місцевого значення потребували модернізації. Внаслідок

бойових дій частина шляхів пошкоджена, а окремі ділянки небезпечні для пересування через можливе мінування [22].

Таким чином, Сумська область до початку повномасштабної війни мала значний туристичний потенціал, сформований завдяки різноманітним природним ландшафтам, унікальним природоохоронним територіям, багатій історико-культурній спадщині та розгалуженій музейно-екскурсійній мережі. Проте цей потенціал залишався недооціненим через слабку інфраструктуру, недостатні інвестиції та обмежену промоцію. Війна ж майже повністю зупинила розвиток туризму в регіоні, зруйнувавши ті напрацювання, які були зроблені протягом попередніх десятиліть, та створивши складні виклики для відновлення галузі у майбутньому.

2.2. Оцінка впливу російської агресії на туристичну галузь Сумської області

З початком повномасштабного російського вторгнення двадцять четвертого лютого дві тисячі двадцять другого року Сумська область опинилася в епіцентрі бойових дій. Територія області безпосередньо межує з росією на протяжності близько шестисот кілометрів та білоруссю, що зробило її однією з перших цілей російських окупантів. Протягом березня-квітня дві тисячі двадцять другого року значна частина північних та східних районів області була тимчасово окупована російськими військами [28, 41, 47].

Окупація супроводжувалася масовими військовими злочинами проти цивільного населення, руйнуванням інфраструктури, грабуванням та терором. Російські окупанти цілеспрямовано знищували об'єкти цивільної інфраструктури, включаючи школи, лікарні, житлові будинки, об'єкти культурної спадщини. Населені пункти прикордонних районів зазнали масованих обстрілів з артилерії, ракетних систем залпового вогню, авіаційних бомбардувань. Це призвело до масової евакуації населення, руйнування населених пунктів, загибелі сотень мирних жителів [28].

Туристична діяльність в області була повністю зупинена з перших днів повномасштабного вторгнення. Всі заклади розміщення туристів, музеї, культурні об'єкти припинили свою роботу через введення воєнного стану та реальну загрозу для життя людей. Готелі в обласному центрі були перепрофільовані під потреби армії, прийому внутрішньо переміщених осіб, волонтерських центрів. Музеї евакуювали найцінніші експонати або законсервували експозиції, зачинивши заклади для відвідування [40, 42].

Садиби зеленого туризму, які до війни функціонували в області, закрилися в перші ж дні війни. Їхні власники були змушені евакуюватися в безпечніші регіони України або за кордон, особливо з прикордонних районів. Багато садиб зазнали руйнувань від обстрілів або були пограбовані під час російської окупації. Господарські будівлі, інвентар, заготовлені для туристів продукти були знищені або розкрадені окупантами [7, 36, 45].

Після деокупації північних районів у квітні дві тисячі двадцять другого року ситуація не покращилася через постійні ракетні та артилерійські обстріли з боку росії. Російські окупанти, не маючи можливості утримати окуповані території через героїчний опір Збройних Сил України та територіальної оборони, відступили, але продовжили терор цивільного населення через постійні обстріли з території росії та білорусі [28, 41].

Прикордонні райони Сумської області, зокрема Шосткинський, Ямпільський, Глухівський, Кролевецький та Білопільський, залишаються в зоні активних щоденних обстрілів станом на сьогодні. Російські окупанти використовують артилерію, ракетні системи залпового вогню, авіацію, безпілотні літальні апарати для терору цивільного населення. Обстріли відбуваються щодня, часто по кілька разів на добу, вражаючи житлові квартали, об'єкти інфраструктури, сільськогосподарські угіддя [28].

Багато населених пунктів цих районів зазнали значних руйнувань або були повністю знищені внаслідок систематичних обстрілів. Велика Писарівка, Есмань, Боромля, Кам'янка, Хотінь та десятки інших населених пунктів перетворилися на зруйновані села-примари, звідки евакуювалося майже все

населення. Ті жителі, що залишилися, живуть в умовах постійної загрози для життя, без нормального доступу до медичної допомоги, освіти, комунальних послуг [47].

Велика Писарівка, яка до війни могла б розвиватися як центр сільського туризму завдяки своєму мальовничому розташуванню та збереженій сільській архітектурі, зазнала масованих обстрілів та значних руйнувань через своє прикордонне розташування всього за кілька кілометрів від кордону з росією. Російські окупанти систематично обстрілювали це село, знищуючи житлові будинки, школу, лікарню, об'єкти інфраструктури. Сьогодні це село є непридатним для життя, не кажучи вже про будь-яку туристичну діяльність [28, 47].

Навіть центральні та південні райони області, які знаходяться далі від кордону, постійно перебувають під загрозою ракетних ударів. Місто Суми, обласний центр, регулярно зазнає ракетних обстрілів, що призводить до руйнування житлової та цивільної інфраструктури, загибелі мирних жителів. Російські окупанти наносять удари по енергетичній інфраструктурі, об'єктах життєзабезпечення, житловим кварталам, демонструючи політику геноциду українського народу [41].

Жодна територія Сумської області не може вважатися безпечною для туристичної діяльності в умовах продовження війни. Навіть південні райони, які формально знаходяться далі від лінії фронту, перебувають у зоні ураження російських ракет та безпілотників, що можуть бути запущені з території росії або окупованих територій. Повітряна тривога звучить по кілька разів на добу, змушуючи жителів ховатися в укриттях [28].

Втрати туристичної галузі області є катастрофічними і потребують детального аналізу для розуміння масштабів трагедії. Повністю зруйновано або пошкоджено багато об'єктів туристичної інфраструктури. Історико-культурні пам'ятки в Глухові, Батурині, інших населених пунктах зазнали пошкоджень від обстрілів. Музейні колекції, що не встигли евакуювати, постраждали або були розкрадені під час окупації [20, 21, 42].

Значна частина кваліфікованих кадрів туристичної галузі евакуювалася в безпечніші регіони України або за кордон. Екскурсоводи, працівники готелів, ресторанів, власники садиб зеленого туризму були змушені шукати нові джерела доходів в інших регіонах або країнах. Багато хто з них не планує повертатися навіть після завершення війни, оскільки втратили житло, майно, побоюються за безпеку своїх родин у прикордонному регіоні [7, 36].

Природно-заповідні території в зонах бойових дій зазнали екологічних збитків через вибухи, пожежі, забруднення важкими металами та токсичними речовинами від боєприпасів. Національний природний парк "Деснянсько-Старогутський" у північній частині області опинився в зоні активних бойових дій, що призвело до пошкодження екосистем, загибелі тварин, знищення рослинності від пожеж та вибухів [39].

Багато територій заміновані, що робить їх недоступними та небезпечними на довгі роки навіть після закінчення активних бойових дій. Російські окупанти залишили після себе величезну кількість мін та невибухових боєприпасів на полях, у лісах, біля доріг, у населених пунктах. Розмінування цих територій потребуватиме багатьох років роботи спеціалізованих підрозділів та значних фінансових ресурсів [28, 41, 47].

Психологічні травми населення, яке пережило окупацію, обстріли та втрату близьких, є іншим важливим фактором, що впливатиме на здатність регіону приймати туристів навіть після завершення війни. Люди, які пережили жахи війни, потребують тривалої психологічної реабілітації. Багато хто з них не зможе повернутися до звичайного життя та гостинної роботи з туристами протягом багатьох років після завершення бойових дій [43].

Важливо чесно констатувати, що будь-яка туристична діяльність в Сумській області в умовах продовження війни є неможливою та небезпечною для життя. Будь-які спроби організувати туристичні маршрути або екскурсії в області сьогодні були б безвідповідальними та можуть призвести до трагічних наслідків. Історія знає численні випадки загибелі цивільних осіб від російських обстрілів навіть у віддалених від лінії фронту районах [28, 41].

Навіть території, які формально не перебувають під прямим вогнем артилерії, залишаються під постійною загрозою ракетних ударів, що можуть статися в будь-який момент без попередження. Російські окупанти цілеспрямовано атакують цивільні об'єкти, що є воєнними злочинами та злочинами проти людяності. У такій ситуації організація туристичної діяльності є не просто неможливою, а морально неприйнятною [47].

Таким чином, повномасштабна російська агресія призвела до повного знищення туристичної галузі Сумської області. Втрати є настільки масштабними, що ставлять під сумнів можливість відновлення туризму в регіоні навіть у віддаленій післявоєнній перспективі, особливо в прикордонних районах, які можуть назавжди залишитися непридатними для туристичної діяльності через близькість до агресивного сусіда.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗРОБКИ КОНЦЕПЦІЇ ПІСЛЯВОЄННОГО ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ ДЛЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Обґрунтування концепції та обмеження маршруту. Розробка екскурсійного маршруту для Сумської області в сучасних умовах може мати виключно концептуальний, теоретичний характер як підготовка до далекої післявоєнної перспективи. Будь-яка реалізація такого маршруту неможлива до повного завершення війни, встановлення безпечних кордонів, розмінування територій та відновлення зруйнованої інфраструктури. Наступна концепція маршруту розробляється виключно як теоретичне бачення можливого туристичного продукту в далекому майбутньому після перемоги України.

Методологічною основою для розробки концепції маршруту слугують загальноприйняті підходи до проектування туристичних маршрутів, адаптовані до специфічних умов післявоєнного відновлення. Король у своїх дослідженнях підкреслює необхідність чіткого визначення мети та завдань екскурсії на початковому етапі проектування, що обумовлює всі подальші рішення щодо вибору об'єктів показу та структури маршруту. У контексті післявоєнного маршруту ця мета набуває особливого змісту, поєднуючи традиційні пізнавальні та рекреаційні функції з меморіальним компонентом та підтримкою економічного відновлення регіону.

Концептуальний маршрут свідомо обмежується найбезпечнішими південними територіями області, виключаючи всі прикордонні райони. Глухів, Батурин, Велика Писарівка та інші північні населені пункти не можуть бути включені в маршрут через їхнє розташування в зоні активних обстрілів та масштабних руйнувань.

Навіть у віддаленій післявоєнній перспективі ці території потребуватимуть багатьох років для розмінування та відбудови перед тим, як стануть придатними для туризму. Досвід інших країн показує, що прикордонні території часто

залишаються недостатньо безпечними для туристичної діяльності протягом десятиліть після завершення конфліктів.

Для обґрунтування географічних обмежень маршруту необхідно провести аналіз районів області за критеріями безпеки, ступеня руйнувань та потенціалу для відновлення туристичної діяльності. Оцінка районів Сумської області за можливістю включення до післявоєнних туристичних маршрутів представлена в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

**Оцінка районів Сумської області за критеріями придатності для
післявоєнної туристичної діяльності**

Район	Відстань від кордону з РФ (км)	Безпекова ситуація	Ступінь руйнувань	Туристичний потенціал	Термін можливого відновлення туризму	Рекомендації щодо включення до маршруту
Шосткинський	5-15	Критична (щоденні обстріли)	Катастрофічні	Середній (історична спадщина)	Невизначений термін	Виключено назавжди
Ямпільський	3-10	Критична (щоденні обстріли)	Катастрофічні	Низький	Невизначений термін	Виключено назавжди
Глухівський	10-25	Критична (щоденні обстріли)	Катастрофічні	Високий (гетьманська столиця)	Невизначений термін	Виключено мінімум 15-20 років
Кролевецький	15-30	Дуже небезпечна	Значні	Середній	Після 2040 року	Виключено мінімум 10-15 років
Білопільський	8-20	Критична (регулярні обстріли)	Катастрофічні	Низький	Невизначений термін	Виключено мінімум 15-20 років
Середино-Буський	15-35	Дуже небезпечна	Значні	Низький	Після 2040 року	Виключено мінімум 10-15 років
Конотопський	45-70	Небезпечна (періодичні обстріли)	Помірні	Середній	Після 2035 року	Обмежено , тільки південна частина
Охтирський	60-85	Небезпечна (рідкісні обстріли)	Помірні	Середній	Після 2035 року	Обмежено , тільки південна частина

Продовження таблиці 3.1.

Сумський	70-100	Відносно небезпечна	Помірні	Високий (обласний центр)	Після 2030-2032 року	Можливо з обмеженнями
Лебединський	90-120	Відносно небезпечна	Незначні	Середній	Після 2032 року	Можливо після розмінування
Роменський	110-140	Найбезпечніша зона	Незначні	Середній (історична спадщина)	Після 2030 року	Рекомендовано як основна зона
Недригайлівський	120-150	Найбезпечніша зона	Мінімальні	Низький	Після 2030 року	Можливо як транзитна територія

Джерело: створено автором

Примітки до таблиці:

- Оцінка безпекової ситуації актуальна станом на 2025 рік і може змінюватися
- Терміни можливого відновлення туризму є орієнтовними та залежать від завершення війни, успішного розмінування та відбудови
- «Виключено назавжди» означає території, що не розглядаються для туристичної діяльності через критичні безпекові ризики навіть у віддаленій перспективі
- Всі оцінки базуються на припущенні повної перемоги України та встановлення безпечних кордонів

Любіцева у своїй методиці розробки туру наголошує на необхідності врахування безпекових аспектів та доступності об'єктів показу при плануванні маршруту [22]. У випадку Сумської області цей принцип набуває критичного значення, оскільки безпека має бути абсолютним пріоритетом, що переважає над будь-якими туристичними міркуваннями. Включення до маршруту навіть потенційно цікавих об'єктів у небезпечних зонах є неприпустимим з етичних та юридичних міркувань.

Як видно з таблиці 3.1., лише південні райони області, зокрема Роменський та Недригайлівський, можуть теоретично розглядатися для включення до туристичних маршрутів у післявоєнній перспективі. Навіть обласний центр Суми, незважаючи на свій високий туристичний потенціал, залишається під ризиком ракетних ударів, що вимагатиме особливих безпекових заходів при організації туристичної діяльності.

Північні райони, що межують безпосередньо з кордоном росії, не можуть розглядатися для туристичної діяльності навіть у віддаленій перспективі. Глухівський район, незважаючи на його виняткову історичну цінність як колишньої гетьманської столиці, залишиться небезпечною територією через близькість до агресивної держави. Досвід прикордонних територій інших країн показує, що навіть через десятиліття після завершення конфліктів ці зони залишаються під підвищеним ризиком.

Основна ідея концептуального маршруту полягає в поєднанні традиційних природно-пізнавальних та історико-культурних елементів з меморіальним компонентом, присвяченим пам'яті про війну. Маршрут має нести не лише рекреаційну та пізнавальну функцію, але й важливу місію збереження історичної пам'яті про героїчний опір українського народу та злочини російського окупанта. Це відповідає сучасним світовим трендам розвитку меморіального туризму в країнах, що пережили воєнні конфлікти, зокрема досвіду Польщі, країн колишньої Югославії, В'єтнаму.

Меморіальний компонент має бути інтегрований у маршрут делікатно та з повагою до пам'яті загиблих, без надмірної комерціалізації трагедії. Відвідування меморіалів має супроводжуватися освітніми програмами, що пояснюють історичний контекст війни, її причини та наслідки, роль міжнародної спільноти. Це має сприяти не лише збереженню пам'яті, але й формуванню розуміння важливості миру та недопустимості агресії.

Цільовою аудиторією такого післявоєнного маршруту можуть стати українські туристи, які бажають побачити відроджені після війни території та вшанувати пам'ять героїв. Для багатьох українців, які евакуювалися або просто

переживали за долю прифронтових регіонів, відвідування відновлених територій матиме важливе психологічне значення, демонструючи незламність українського духу та здатність країни відроджуватися після найтяжчих випробувань. Це може включати людей, що мають родинні зв'язки з Сумщиною, ветеранів, які захищали регіон, волонтерів, що допомагали під час війни.

Потенційно цікавим маршрут може бути і для іноземних туристів, які цікавляться історією війни та процесом післявоєнного відновлення. Міжнародний досвід показує зростаючий інтерес до так званого «темного туризму» або меморіального туризму, коли люди відвідують місця трагічних подій для освіти та рефлексії. Іноземні туристи можуть включати журналістів, дослідників, студентів історичних та міжнародних відносин, представників міжнародних організацій. Однак реалістично оцінюючи ситуацію, масовий туризм в області навряд чи буде можливим протягом принаймні десятиліття після завершення війни через об'єктивні безпекові ризики та обмежену інфраструктуру.

Важливим аспектом концепції є її відповідність принципам сталого розвитку та зеленого туризму. Павленко та співавтори підкреслюють важливість еколого-орієнтованого підходу до розвитку туризму, що особливо актуально для регіонів, що відновлюються після війни [33]. Післявоєнний маршрут має демонструвати повагу до природного середовища, підтримувати місцеві громади, мінімізувати екологічний слід туристичної діяльності. Це включає використання екологічного транспорту, підтримку місцевих виробників продуктів та послуг, обмеження кількості туристів відповідно до рекреаційної місткості територій, особливо на природоохоронних територіях.

Габа звертає увагу на те, що сільський зелений туризм може стати важливим інструментом реформування економіки після війни [8]. Розвиток зеленого туризму в Сумській області може дати поштовх для відродження сільських територій, створення робочих місць, повернення евакуйованого населення, відновлення традиційних ремесел та промислів. Проте це можливо лише за умови комплексної підтримки з боку держави та міжнародних партнерів,

включаючи фінансову допомогу на відновлення садиб, навчання персоналу стандартам обслуговування, маркетингову підтримку для залучення туристів.

Матвійчук та Тищук у своєму дослідженні регіональних особливостей поширення зеленого туризму в Україні наголошують на необхідності врахування специфіки кожного регіону при розробці туристичних продуктів [27]. Для Сумської області такою специфікою у післявоєнний період буде поєднання природно-культурної спадщини з історією війни, що вимагатиме особливого підходу до інтерпретації та презентації туристичного продукту. Це також включає врахування психологічного стану місцевого населення, багато хто з якого матиме травматичний досвід війни.

Концепція маршруту має бути достатньо гнучкою, щоб адаптуватися до змінних умов післявоєнного відновлення. Це означає можливість виключення або додавання окремих об'єктів показу залежно від темпів розмінування, відбудови інфраструктури, безпекової ситуації. На початковому етапі післявоєнного відновлення маршрут може бути дуже обмеженим, включаючи лише найбезпечніші локації в південних районах та обласному центрі, з поступовим розширенням по мірі покращення умов.

Таким чином, концепція післявоєнного екскурсійного маршруту для Сумської області базується на принципах безпеки, реалістичності, відповідальності та сталого розвитку. Вона визнає як можливості, так і серйозні обмеження для розвитку туризму в регіоні, що постраждав від війни, і розглядається виключно як теоретична модель для далекого майбутнього після повної перемоги України та багаторічного процесу відновлення.

Теоретичний опис післявоєнного маршруту. Концептуальний післявоєнний маршрут «Сумщина відроджується» розрахований на три дні та охоплює виключно південні райони області, що теоретично можуть стати безпечними після завершення війни та проведення повного розмінування територій. Маршрут розпочинається та завершується в обласному центрі місті Суми, що відповідає класичній кільцевій схемі побудови туристичних

маршрутів. Загальна протяжність становить близько двохсот кілометрів з урахуванням виключно найбезпечніших доріг та територій.

Кобзова у дослідженні алгоритму проектування регіональних туристичних маршрутів підкреслює важливість логістичного планування, що включає оптимізацію відстаней переїздів, розрахунок часових затрат, визначення точок зупинок для відпочинку. У контексті післявоєнного маршруту логістичне планування ускладнюється необхідністю уникнення потенційно небезпечних територій, використання лише розмінованих та відновлених доріг, наявності достатньої кількості укриттів на випадок надзвичайних ситуацій, можливості швидкої евакуації у разі загрози безпеці туристів.

Загальна характеристика маршруту.

Маршрут має кільцеву структуру з початковою та кінцевою точкою в місті Суми. Тип маршруту комбінований, поєднує історико-культурні, природно-пізнавальні та меморіальні елементи. Спосіб пересування передбачає використання туристичного автобуса або мікроавтобуса для переїздів між об'єктами з пішими прогулянками безпосередньо на місцях показу. Оптимальна сезонність для реалізації маршруту охоплює період з травня по жовтень, коли погодні умови найсприятливіші для екскурсійної діяльності. Рекомендована кількість туристів у групі становить від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти осіб, що дозволяє забезпечити якісне екскурсійне обслуговування та ефективну комунікацію між гідом та учасниками.

Детальну програму концептуального післявоєнного маршруту з розподілом за днями та часом представлено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Програма концептуального післявоєнного маршруту

«Сумщина відроджується»

Час	Об'єкт/Захід	Опис програми	Таймінг
День 1. Суми – пам'ять і відродження			
09:00-10:30	Спасо-Преображенський собор	Екскурсія відновленою пам'яткою українського бароко (1776-1788 рр.), огляд архітектури та інтер'єрів	1,5 год
10:45-11:45	Троїцький собор	Відвідування одного з найбільших храмів України (1901-1914 рр.), ознайомлення з історією будівництва	1 год
12:00-13:00	Історичний центр міста	Пішохідна екскурсія вулицею Соборною та Покровською площею, огляд архітектури XIX-XX ст., розповідь про події війни	1 год
13:00-14:00	Обід	Ресторан української кухні з традиційними стравами Слобожанщини	1 год
14:15-15:45	Обласний краєзнавчий музей	Огляд постійної експозиції з історії та природи краю, спеціальний розділ «Суми в роки війни 2022-2024: опір та відродження»	1,5 год
16:00-17:00	Меморіал пам'яті героїв війни	Вшанування пам'яті загиблих захисників та цивільних жителів області, хвилина мовчання, екскурсія комплексом	1 год
17:15-18:00	Обласний художній музей	Огляд колекції українського мистецтва, виставка робіт місцевих художників, присвячених подіям війни	45 хв
18:30-19:30	Вільний час та вечеря (за бажанням)	Відпочинок у готелі, самостійний огляд вечірнього міста	1 год
День 2. Природа та екологія			
08:00	Сніданок	Готель (шведський стіл)	1 год
09:00-10:00	Переїзд Суми – «Михайлівська Цілина»	Трансфер південним напрямком (50 км), інформаційна програма в дорозі про природу Сумщини	1 год
10:00-11:00	Візит-центр заповідника	Перегляд документального фільму про унікальність цілинного степу, ознайомлення з інтерактивною експозицією про флору та фауну	1 год
11:00-13:00	Екскурсія територією заповідника	Пішохідний маршрут цілинним степом (3-4 км)	2 год
13:15-14:15	Обід	Пікнік на природі з екологічно чистими продуктами місцевого виробництва або їдальня візит-центру	1 год
14:30-15:30	Освітня програма	Майстер-клас з визначення степових рослин, лекція про значення степів у біорізноманітті України	1 год
16:30	Переїзд до Сум, відпочинок, вечеря (за бажанням)	Трансфер (50 км), готель, ресторан міста	1 год

Продовження таблиці 3.1.

День 3. Історична спадщина Роменщини			
08:00-09:00	Сніданок	Готель (шведський стіл)	1 год
09:00-10:00	Переїзд Суми – Ромни	Трансфер південним напрямком (50 км), розповідь про історію Роменського краю	1 год
10:15-11:15	Воскресенський собор	Огляд пам'ятки архітектури українського бароко (1738 р.), ознайомлення з іконостасом та настінними розписами	1 год
11:30-12:30	Роменський краєзнавчий музей	Експозиція з історії Роменщини від давнини до сучасності, археологічні знахідки, етнографічні колекції	1 год
12:45-13:45	Меморіал пам'яті героїв війни	Вшанування пам'яті загиблих жителів Роменщини, що віддали життя за Україну, огляд меморіального комплексу	1 год
14:00-15:00	Обід	Ресторан української кухні з регіональними стравами	1 год
15:15-16:15	Переїзд Ромни – Суми	Трансфер (50 км)	1 год
16:30-17:30	Сувенірна крамниця «Сумські майстри»	Придбання виробів місцевих ремісників: вишиванок, керамічного посуду, виробів з дерева, меду, домашнього варення, трав'яних чаїв	1 год
17:45-18:30	Підсумкова зустріч	Обмін враженнями від подорожі, відповіді на запитання, вручення сертифікатів учасника маршруту «Сумщина відроджується»	45 хв
18:30	Завершення маршруту	Прощання з групою біля готелю в центрі Сум, від'їзд учасників	-

Джерело: створено автором

Загальна тривалість: 3 дні / 2 ночі.

Загальна протяжність: близько 280 км.

Кількість туристів у групі: 15-25 осіб.

Категорія складності: низька (доступно для різних вікових груп)

Детальний опис об'єктів показу та програми маршруту:

Перший день маршруту присвячений місту Суми, яке після війни потребуватиме значного відновлення, але як обласний центр отримає пріоритет у відбудові інфраструктури. Розпочинається день з відвідування Спасо-Преображенського кафедрального собору, побудованого у період з тисяча сімсот сімдесят шостого по тисяча сімсот вісімдесят восьмий рік. Це визначна пам'ятка

архітектури українського бароко, що вражає своїми масштабами та витонченістю архітектурних форм, є домінантою історичного центру міста.

Під час екскурсії туристи дізнаються про історію будівництва собору, його архітектурні особливості, роль у духовному житті міста протягом століть. Особливої уваги заслуговує іконостас та настінні розписи, що представляють високу художню цінність.

Наступним об'єктом показу є Троїцький собор, побудований у період з тисяча дев'ятсот першого по тисяча дев'ятсот чотирнадцятий рік у неовізантійському стилі. Екскурсовод розповідає про особливості неовізантійського стилю, символіку архітектурних елементів, історію храму в радянський період та його відродження після незалежності.

Пішохідна екскурсія історичним центром міста включає прогулянку вулицею Соборною та Покровською площею, де зосереджена архітектурна забудова дев'ятнадцятого – початку двадцятого століття. Туристи побачать купецькі будинки з вишуканими фасадами, що відображають історію розвитку міста як торговельного та культурного центру Слобожанщини. Під час прогулянки екскурсовод розповідає про події війни в місті, руйнування від обстрілів, героїзм місцевих жителів та процес відбудови.

Після обіду в ресторані традиційної української кухні, де туристи можуть скуштувати автентичні страви Слобожанщини, група відвідує обласний краєзнавчий музей. Музейна експозиція представляє природу, історію та культуру регіону через археологічні знахідки, етнографічні колекції, документальні матеріали, що охоплюють період від давніх часів до сучасності. Особливий інтерес становить спеціальний розділ експозиції, присвячений подіям війни дві тисячі двадцять другого – дві тисячі двадцять четвертого років, героїчному опору населення та процесу післявоєнного відновлення.

Ця експозиція може включати фотодокументи, що фіксують події окупації та деокупації районів області, особисті речі учасників подій, зразки зброї та уламки ракет, інтерактивні елементи, що дозволяють відвідувачам краще зрозуміти масштаби трагедії та героїзм українського народу. Музейна експозиція

має бути науково обґрунтованою, базуватися на достовірних джерелах, документах, свідченнях очевидців, уникати міфологізації подій та емоційних перебільшень.

Обов'язковою та найважливішою частиною програми першого дня є відвідування меморіалу пам'яті загиблих у війні, який безумовно буде створений у центрі міста як місце вшанування героїв та збереження історичної пам'яті. Меморіальний комплекс може включати стіну пам'яті з іменами загиблих захисників та цивільних жителів області, експозицію особистих речей та документів загиблих, вічний вогонь, мультимедійні інсталяції, що розповідають історію опору російській агресії.

Відвідування меморіалу має супроводжуватися кваліфікованим екскурсійним обслуговуванням, що забезпечить достовірне та повне розуміння історичних подій, їхнього контексту та значенн. Туристи мають можливість покласти квіти, вшанувати хвилиною мовчання пам'ять загиблих, відчутти глибину трагедії та велич героїчного опору. Атмосфера має бути сповнена поваги та скорботи, без надмірної театралізації чи комерціалізації.

Завершує перший день відвідування обласного художнього музею, який містить значну колекцію українського мистецтва сімнадцятого-двадцятого століть. Особливий інтерес становить спеціальна виставка робіт місцевих художників, що документували події війни та відновлення. Мистецтво стає важливим засобом осмислення травматичного досвіду та збереження пам'яті про трагічні події. Картини, графіка, скульптура, створені під час війни та в післявоєнний період, матимуть не лише художню, але й історичну цінність як свідчення епохи.

Другий день маршруту присвячений природно-пізнавальній програмі з відвідуванням заповідника «Михайлівська Цілина», який розташований відносно далеко від зони активних бойових дій і теоретично може відновити свою роботу після війни за умови успішного розмінування прилеглих територій. Після сніданку в готелі група вирушає у південно-західному напрямку до заповідника. Під час переїзду екскурсовод розповідає про природні особливості

Сумщини, історію формування степових екосистем, їхнє значення для біорізноманіття України.

По прибутті до заповідника туристи відвідують візит-центр, де переглядають документальний фільм про унікальність цілинного степу та знайомляться з інтерактивною експозицією про флору та фауну заповідника. Унікальний цілинний степ має велику наукову та освітню цінність як останній збережений фрагмент екосистеми, що колись покривала величезні простори України. Тут зростає понад чотириста видів рослин, з яких двадцять вісім занесені до Червоної книги України, зокрема різні види ковили, що є символом українського степу.

Екскурсія степовою територією проходить по облаштованій екологічній стежці протяжністю три-чотири кілометри, що дозволяє максимально наблизитися до природи без шкоди для екосистем. Під керівництвом досвідченого екскурсовода-еколога, який працює в заповіднику або є запрошеним спеціалістом-біологом, туристи познайомляться з різноманітністю степової флори, особливостями пристосування рослин до степових умов, сезонними аспектами цвітіння різнотрав'я.

Під час екскурсії туристи дізнаються про унікальність степових екосистем, їхню роль у підтриманні біорізноманіття, загрози, що стоять перед степовими комплексами, зокрема розорювання, зміна клімату, інвазійні види. Важливим елементом програми має стати розповідь про екологічні наслідки війни для природних екосистем.

Після екскурсії передбачений обід на природі у спеціально облаштованій зоні відпочинку або в їдальні візит-центру. Обід включає страви з екологічно чистих продуктів місцевого виробництва, що підтримує місцевих фермерів та демонструє принципи зеленого туризму. Післяобідня програма включає освітні заходи: майстер-клас з визначення степових рослин за визначниками та атласами, лекцію про значення степів у біорізноманітті України та світу, обговорення сучасних природоохоронних викликів.

Другий день завершується поверненням до Сум, де туристи мають вільний час для відпочинку, самостійного ознайомлення з містом або участі в додаткових програмах за бажанням. Готель розташований у центрі міста, що дозволяє легко дістатися до ресторанів, кафе, культурних об'єктів.

Третій день маршруту присвячений відвідуванню Роменського району, який знаходиться в південній частині області та має найбільші шанси на відносно швидке відновлення після війни через віддаленість від зони найінтенсивніших бойових дій. Після сніданку група вирушає до міста Ромни, яке має певну історико-культурну цінність завдяки пам'яткам архітектури та багатій історії.

Місто Ромни є одним з найдавніших міст Лівобережної України з першою письмовою згадкою у тисяча дев'яносто шостому році. Воскресенський собор, побудований у тисяча сімсот тридцять восьмому році, є визначною пам'яткою архітектури українського бароко. Під час екскурсії туристи ознайомляться з особливостями барокової архітектури, історією будівництва храму, унікальним іконостасом та настінними розписами вісімнадцятого століття. Екскурсовод розповідає про роль храму в історії міста, його долю в радянський період та відновлення після незалежності.

Роменський краєзнавчий музей представляє експозицію, присвячену історії Роменщини від давнини до сучасності. Музейна колекція включає археологічні знахідки з поселень різних епох, етнографічні матеріали, що демонструють традиційний побут та культуру населення Роменщини, документи та фотографії, що розповідають про участь жителів регіону у визвольних змаганнях двадцятого століття.

Обов'язковим елементом програми третього дня має стати відвідування меморіалу пам'яті героїв війни дві тисячі двадцять другого – дві тисячі двадцять четвертого років та місць, що постраждали від російських обстрілів. Це дозволить туристам усвідомити масштаби трагедії, що сталася навіть у віддалених від лінії фронту містах, і віддати шану пам'яті загиблих захисників та цивільних жителів. Такі відвідування мають організовуватися з дотриманням

відповідної атмосфери поваги та скорботи, без надмірної театралізації або комерціалізації людського горя.

Після обіду в ресторані традиційної української кухні, де туристи можуть скуштувати регіональні страви Роменщини, група повертається до Сум. Завершальною частиною маршруту є відвідування сувенірної крамниці місцевих виробників, де туристи мають можливість придбати сувеніри ручної роботи, що підтримає місцеву економіку та збереже традиційні ремесла.

Асортимент сувенірів може включати вишиті вироби (сорочки, рушники, скатертини), керамічний посуд ручної роботи, вироби з дерева (різьблені скриньки, ложки, тарілки), мед та продукти бджільництва, домашнє варення з місцевих ягід та фруктів, трав'яні чаї з лікарських рослин, картини місцевих художників. Все це виробляється місцевими майстрами та сільськогосподарськими виробниками, що забезпечує автентичність та підтримує розвиток місцевої економіки.

Завершується маршрут підсумковою зустріччю, під час якої туристи мають можливість поділитися враженнями від подорожі, поставити запитання екскурсоводу, отримати додаткову інформацію про регіон. Кожен учасник маршруту отримує символічний сертифікат мандрівника за маршрутом «Сумщина відроджується» та інформаційні матеріали про регіон, що можуть включати брошури про природоохоронні території, історичні пам'ятки, контактну інформацію туристичних об'єктів для можливих майбутніх відвідувань.

Важливо підкреслити, що даний опис маршруту має виключно концептуальний характер і базується на припущенні, що після завершення війни ці території будуть повністю розміновані, інфраструктура відновлена, а безпека туристів повністю гарантована. На практиці реалізація навіть такого обмеженого маршруту можлива лише через багато років після встановлення миру і лише за умови дотримання всіх безпекових протоколів, наявності стабільного фінансування для відбудови, підготовлених кадрів для туристичного

обслуговування, відновленої інфраструктури та психологічної готовності місцевого суспільства до прийому туристів.

Для реалістичної оцінки економічної доцільності реалізації концептуального маршруту необхідно провести калькуляцію його орієнтовної вартості. Розрахунок базується на припущенні післявоєнних умов з урахуванням підвищених витрат на безпеку, відновлену інфраструктуру та необхідність залучення кваліфікованих кадрів в умовах їх дефіциту. Орієнтовна калькуляція вартості післявоєнного туру для групи з двадцяти осіб представлена в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

**Орієнтовна калькуляція вартості післявоєнного туру
(на 1 особу, група 20 осіб)**

Стаття витрат	Деталізація	Вартість на групу (грн)	Вартість на 1 особу (грн)
Оренда мікроавтобуса	3 дні	18 000	900
Паливо	280 км × 15 л/100км × 60 грн/л	2 520	126
Страховання транспорту	Розширене покриття	1 000	50
Разом транспорт:		21 520	1 076
Готель 3* у Сумах	2 ночі, 2-місний номер	-	2 000
Обіди	3 обіди × 350 грн	-	1 050
Екскурсвод-керівник	3 дні × 3000 грн/день	9 000	450
Екскурсвод у заповіднику	1 екскурсія	2 000	100
Разом екскурсії:		11 000	550
Музеї у Сумах	2 музеї × 120 грн	-	240
Заповідник «Михайлівська Цілина»	Екологічний збір	-	150
Музей у Ромнах	Входний квиток	-	100
Разом музеї:			490
Страховання туристів	Розширене покриття включно з воєнними ризиками	-	200
Додаткові безпекові заходи	Зв'язок, аптечка, план евакуації	1 000	50
Разом страхування:		1 000	250
Інформаційні матеріали	Буклети, карти, методичні матеріали	1 200	60
Організаційні витрати	Координація, бронювання, адміністрування	2 000	100

Продовження таблиці 3.3.

Резервний фонд	5% від загальної суми для непередбачених витрат	-	280
Разом інші:		3 200	440
Загальна собівартість:		-	5 856
Прибуток туроператора (15%)	Мінімальна рентабельність	-	878
Вартість туру для туриста:		-	6 734

Джерело: створено автором

Примітки до таблиці:

- Ціни є орієнтовними і розраховані на післявоєнний період з урахуванням інфляції та підвищених витрат на безпеку;
- Реальна вартість може значно відрізнятись залежно від економічної ситуації, рівня інфляції, доступності ресурсів;
- Вартість не включає трансфер туристів до/з Сум (залізниця);
- Розрахунок базується на групі з 20 осіб; для меншої групи вартість на одну особу зростатиме;
- Включено розширене страхування з покриттям потенційних воєнних ризиків;
- При наявності державної підтримки туристичної галузі вартість може бути знижена на 15-20%.

Як видно з таблиці 3.3, орієнтовна вартість тридобового туру в післявоєнній Сумській області становитиме близько шести тисяч семисот гривень на одну особу, що є об'єктивно високою ціною для внутрішнього туризму в Україні. Така вартість обумовлена підвищеними витратами на безпеку, необхідністю розширеного страхування, дефіцитом кваліфікованих кадрів та високою вартістю відновленої після війни інфраструктури.

Водночас платоспроможність потенційних туристів може бути обмеженою через загальне погіршення економічної ситуації після війни, інфляцію, зниження реальних доходів населення. Це створює значний розрив між собівартістю туристичного продукту та платоспроможним попитом, що робить економічне

функціонування туристичних підприємств проблематичним без державної підтримки або міжнародної допомоги.

Безпекові, організаційні та економічні виклики реалізації. Навіть у далекій післявоєнній перспективі реалізація туристичного маршруту в Сумській області стикатиметься з безпрецедентними викликами, що потребують детального аналізу та планування заходів для їх подолання. Першочерговою та найважливішою проблемою залишається безпека туристів та персоналу. Навіть після офіційного завершення війни та встановлення кордонів залишатиметься ризик провокацій з боку росії, яка історично демонструє агресивну поведінку щодо сусідніх країн. Прикордонні території області можуть залишатися під потенційною загрозою протягом десятиліть.

Троценко досліджує перспективи післявоєнного розвитку екологічного зеленого туризму, звертаючи увагу на необхідність комплексного підходу до забезпечення безпеки туристів. Це включає не лише розмінування територій, але й створення систем раннього попередження про потенційні загрози, наявність укриттів вздовж маршруту, підготовку персоналу до дій у надзвичайних ситуаціях, страхування туристів від воєнних ризиків. Без забезпечення цих умов організація туристичної діяльності була б безвідповідальною.

Розмінування території є критично важливим завданням, без виконання якого жодна туристична діяльність неможлива. Сумська область належить до найбільш замінованих регіонів України через інтенсивність бойових дій на її території, тривалу окупацію окремих районів, систематичні обстріли навіть після деокупації. Російські окупанти залишили величезну кількість протипіхотних та протитанкових мін, невибухових боєприпасів, розтяжок у лісах, полях, біля доріг, у населених пунктах.

Розмінування сільськогосподарських угідь, лісових масивів, населених пунктів та туристичних об'єктів може тривати роками і потребуватиме залучення міжнародних організацій з розмінування, значних фінансових ресурсів, сучасного обладнання для виявлення та знешкодження мін. Кожен метр маршруту має бути ретельно перевірений та визнаний безпечним.

Відновлення інфраструктури потребуватиме колосальних фінансових ресурсів та координованих зусиль. Багато готелів, ресторанів, музеїв та інших туристичних об'єктів зазнали руйнувань від обстрілів або були пошкоджені через відсутність обслуговування протягом тривалого часу.

Дорожня мережа потребуватиме капітального ремонту, адже багато доріг пошкоджені вибухами, проїздом важкої військової техніки, відсутністю ремонту протягом воєнних років. Без відновлення доріг багато потенційно цікавих місць залишаться недоступними для туристів.

Садиби зеленого туризму, якщо їхні власники взагалі повернуться до цієї діяльності, потребуватимуть повної відбудови будівель, господарських споруд, придбання нового інвентарю та обладнання. Післявоєнне відновлення садиб має відбуватися з дотриманням цих стандартів, що потребуватиме додаткових інвестицій.

Кадрова проблема є не менш серйозною і може стати головним обмежувачем для відновлення туристичної галузі. Значна частина населення області, особливо молодь та освічені спеціалісти, евакуювалася в безпечніші регіони України або за кордон під час війни. Багато хто з них не повернеться навіть після закінчення війни, оскільки вже влаштувалися на нових місцях, їхні діти ходять до нових шкіл, вони інтегрувалися в нові громади.

Це означає критичний дефіцит кваліфікованих екскурсоводів, готельних працівників, ресторанних спеціалістів, менеджерів туризму. Підготовка нових кадрів для туристичної галузі потребуватиме часу, інвестицій в освітні програми, створення навчальних центрів, залучення досвідчених викладачів.

Психологічний фактор є особливо важливим та часто недооціненим при плануванні післявоєнного відновлення туризму. Населення області, яке пережило окупацію, постійні обстріли, втрату близьких, руйнування домівок, має масові психологічні травми. Посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожні розлади поширені серед населення прифронтових регіонів. Багато людей можуть бути не готові психологічно повернутися до туристичної діяльності, приймати гостей та демонструвати гостинність.

Відновлення психологічного здоров'я суспільства може тривати покоління. Існує необхідність врахування психологічних аспектів при плануванні розвитку туризму в післявоєнний період. Це включає надання психологічної допомоги працівникам туристичної галузі, створення підтримуючого середовища, поступове введення туристичної активності без надмірного тиску на людей, що пережили травму.

Туристи також можуть відчувати дискомфорт та тривогу, перебуваючи на території, що нещодавно була зоною активних бойових дій. Навіть якщо об'єктивна безпека буде забезпечена, суб'єктивне відчуття небезпеки може відштовхувати потенційних туристів від відвідування регіону. Подолання цього психологічного бар'єру потребуватиме масштабної інформаційної кампанії, залучення перших туристів як "амбасадорів" безпеки, поступового формування позитивного образу регіону.

Економічне обґрунтування маршруту в післявоєнних умовах є вкрай складним через невизначеність попиту та високу собівартість. У післявоєнний період цей баланс буде особливо складно знайти через об'єктивно високу вартість послуг та обмежену платоспроможність попиту.

Попит на туристичні послуги в області буде мінімальним протягом багатьох років після війни через об'єктивні страхи щодо безпеки.

Реалістично припустити, що туристична галузь області потребуватиме державної підтримки та міжнародної допомоги протягом багатьох років. Це може включати субсидування туристичних послуг, надання податкових пільг туристичним підприємствам, фінансування відновлення туристичної інфраструктури, підтримку підготовки кадрів, маркетингову підтримку для формування позитивного іміджу регіону.

Навіть за умови повного розмінування та відновлення інфраструктури туристи будуть уникали регіону через негативні асоціації, побоювання повторення конфлікту, психологічний дискомфорт від перебування в місцях трагедії. Це означає, що туристичні підприємства працюватимуть зі збитками або мінімальною рентабельністю протягом тривалого періоду.

Вартість організації маршруту буде значно вищою, ніж до війни, через необхідність додаткових безпекових заходів, високу вартість відновленої інфраструктури, дефіцит кадрів, що призведе до високої заробітної плати для залучення спеціалістів. Водночас платоспроможність потенційних туристів може бути обмеженою через загальне погіршення економічної ситуації після війни, інфляцію, зниження реальних доходів населення. Реалістично припустити, що туристична галузь області потребуватиме державної підтримки та міжнародної допомоги протягом багатьох років.

Маркетингова проблема полягає у створенні позитивного іміджу регіону після війни та подоланні негативних асоціацій. Сумська область в очах потенційних туристів асоціюватиметься з війною, руйнуваннями, небезпекою, смертю, стражданнями. Зміна цих асоціацій на позитивні потребуватиме тривалої та дорогої інформаційної кампанії, включаючи участь у туристичних виставках, створення привабливого контенту для соціальних мереж, залучення блогерів та інфлюенсерів, публікації в туристичних виданнях.

Важливо буде знайти баланс між збереженням історичної пам'яті про війну та створенням привабливого туристичного образу регіону. Надмірний акцент на трагедії може відлякувати туристів, які шукають відпочинку та позитивних емоцій. Водночас замовчування або применшення масштабів трагедії було б неетичним та контрпродуктивним. Меморіальний туризм може стати одним з напрямків, але він не замінить традиційні види туризму за масштабами та економічним ефектом.

Таким чином, реалізація навіть обмеженого післявоєнного туристичного маршруту в Сумській області стикнеться з численними та складними викликами безпекового, організаційного, кадрового, психологічного та економічного характеру. Подолання цих викликів потребуватиме координованих зусиль держави, бізнесу, міжнародних партнерів, громадських організацій протягом багатьох років. Успіх відновлення туристичної галузі залежатиме від політичної волі, наявності фінансування, професіоналізму управлінців та, найголовніше, від забезпечення стабільної та довгострокової безпеки регіону.

ВИСНОВКИ

1. Розгляд теоретичних засад розвитку зеленого туризму та проектування екскурсійних маршрутів показав, що Зелений туризм є важливою формою туристичної діяльності, що базується на принципах сталого розвитку та передбачає мінімальний вплив на навколишнє середовище при максимальній користі для місцевих громад. В Україні зелений туризм має значний потенціал розвитку завдяки різноманітності природних ландшафтів та багатій культурній спадщині. Однак російська повномасштабна агресія кардинально змінила умови функціонування туристичної галузі по всій країні, особливо в прикордонних регіонах. Методологічні підходи до розробки екскурсійних маршрутів передбачають комплексний аналіз туристичних ресурсів території, визначення цільової аудиторії, планування логістики та забезпечення безпеки туристів. В умовах війни та післявоєнного відновлення ці підходи мають бути доповнені обов'язковим врахуванням безпекових ризиків, стану розмінування територій та психологічної готовності місцевого населення до прийому туристів. Класичні методики проектування туристичних маршрутів потребують адаптації до нових реалій, що включає введення додаткових критеріїв оцінки придатності територій для туристичного використання.

2. Аналіз туристичного потенціалу Сумської області показав, що регіон до війни володів певними природно-рекреаційними та історико-культурними ресурсами. Національні природні парки та заповідники, історичні міста, культурна спадщина козацької доби, музейна мережа створили основу для розвитку різних видів туризму. Область має розгалужену річкову мережу, лісові масиви, степові екосистеми, які можуть використовуватися для екологічного туризму. Проте цей потенціал залишається значною мірою нереалізованим через недостатній розвиток туристичної інфраструктури та слабку маркетингову підтримку. Повномасштабна російська агресія призвела до значних руйнувань туристичної галузі Сумської області. Втрати туристичної галузі Сумської області є катастрофічними. Зруйновано або пошкоджено об'єкти туристичної

інфраструктури, історико-культурні пам'ятки, музейні колекції. Втрачено кадровий потенціал через евакуацію населення в безпечніші регіони України або за кордон. Заміновано великі території, що робить їх непридатними для використання на багато років. Прикордонні райони зазнали особливо значних руйнувань і залишаються в зоні активних щоденних обстрілів. Ці території не можуть розглядатися для туристичної діяльності навіть у віддаленій післявоєнній перспективі без тривалого періоду відновлення та розмінування.

3. Представлені практичні рекомендації післявоєнного екскурсійного маршруту мають виключно теоретичний характер і можуть розглядатися лише як далека перспектива після повної перемоги України, встановлення безпечних кордонів та завершення активної фази бойових дій. Маршрут свідомо обмежується південними районами області та виключає всі прикордонні території через об'єктивні безпекові причини. Концепція маршруту базується на поєднанні традиційних природно-пізнавальних та історико-культурних елементів з меморіальним компонентом, що відповідає сучасним світовим трендам розвитку туризму в регіонах, що пережили воєнні конфлікти. Післявоєнне відновлення туристичної галузі Сумської області стикнеться з безпрецедентними викликами. Дефіцит кваліфікованих кадрів через масову еміграцію населення створить серйозні проблеми для відродження туристичних послуг. Психологічні травми населення, яке пережило війну, та негативний імідж регіону в очах потенційних туристів будуть стримувати розвиток галузі протягом багатьох років. Економічне обґрунтування туристичної діяльності буде складним через високу собівартість послуг та обмежений попит. Туристичні підприємства потребуватимуть державної підтримки та міжнародної допомоги протягом тривалого періоду. Пріоритетом для Сумської області в післявоєнний період має стати відновлення базової інфраструктури, розмінування територій, повернення евакуйованого населення, відбудова економіки, забезпечення безпеки, і лише після вирішення цих критичних завдань можна буде розглядати питання поступового відновлення туристичної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенедюк О. Б. Передумови сталого розвитку екологічно-орієнтованих форм рекреаційно-туристичної діяльності на Закарпатті. 2022.
2. Бирковича В. І. Сільський зелений туризм - пріоритет розвитку туристичної галузі України. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/byrkovych.htm
3. Бобеляк М. В. Сільський зелений туризм: геопросторова організація та особливості впливу на соціально-економічний розвиток України. 2025.
4. Бойко В. О. Роль зеленого туризму в розвитку сільських територій. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/bojko.htm
5. Бойко В. О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. Агросвіт. 2020. № 22. С. 58–65. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.58
6. Бойко В. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. 2020.
7. Васильєв В. П. Сільський зелений туризм в Україні. Туристична бібліотека. 2021. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/vasyljev.htm
8. Габа М. І. Сільський зелений туризм–перспективний вид туризму для реформування економіки України. Інтелект XXI. 2022. № 2. С. 88–94.
9. Гоцелюк А. Ю. Сільський зелений туризм–пріоритетний напрям диверсифікації економіки сільських територій Миколаївської області. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2020. № 2 (2). С. 174–177.
10. Демчук Д. В. Рекреаційний потенціал Тернопільської області як передумова розвитку еколого-орієнтованої діяльності. 2021.
11. Дідик Н. В., Варшава О. В. Розвиток зеленого туризму–пріоритетне завдання для України. Економіка і суспільство. 2022. № 9. С. 763–767.
12. Зінчук Т. О., Усюк Т. В. Зелений туризм в умовах сталого розвитку та викликів світової економічної кризи. Проблеми економіки. 2021. № 3 (45). С. 11–17.

13. Іванова О. М. «Сільський туризм» як категорія науки адміністративного права та законодавства України. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/ivanova4.htm
14. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С., Щербаченко В. О. Зелений туризм як один з напрямів сталого розвитку регіону. Економіка України. 2021. № 8. С. 33–39.
15. Ісаєнко В. М., Ніколаєв К. Д., Бабікова К. О., Білявський Г. О., Смирнов І. Г. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь). 2021.
16. Ісенко М. Г. Рекреаційно-туристичний потенціал Одеської області: структура, сучасний стан та перспективи використання. 2021.
17. Карпа Д. М. Шляхи підвищення потенціалу природоорієнтованого туризму. 2023.
18. Кобзова Н. Алгоритм проектування регіональних туристичних маршрутів. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kobzova.htm
19. Король О. Д. Розробка маршруту екскурсії: теоретико-методологічні засади екскурсійної діяльності. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/books_ukr/korol-ekskurs2-3-2.htm
20. Король О. Д. Розробка маршруту туру. Туристична бібліотека. 2021. URL: https://tourlib.net/books_ukr/korol-ekskurs3-1.htm
21. Король О. Д. Укладання методичної розробки екскурсії. Туристична бібліотека. 2021. URL: https://tourlib.net/books_ukr/korol-ekskurs2-4-3.htm
22. Любіцева О. О. Методика розробки туру. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/books_ukr/lubiceva_mrt3.htm
23. Макеєва А. О. Туристично-краєзнавчий потенціал Запорізької області: пріоритети та напрями розвитку. 2021.
24. Малюга С. О. Сучасний стан і перспективи розвитку екскурсійної та туристично-рекреаційної діяльності у Закарпатській області. 2024.

25. Marchyshyn N., Ostrovskaya N. Зелений туризм в Україні: становлення, розвиток і перспективи. *Social work and education*. 2022. № 9 (4). С. 542–550.
26. Matvienko A. Зелений туризм як напрямок вирішення проблеми зайнятості сільського населення в Україні. *Економічний вісник університету*. 2020. № 1 (22). С. 95–99.
27. Матвійчук Л. Ю., Тищук І. В. Регіональні особливості поширення зеленого туризму в Україні. *Економічні науки. Серія: Регіональна економіка*. 2020. № 11. С. 149–158.
28. Мороз І. В. Перспективи післявоєнного розвитку культурно-пізнавального туризму в Херсонській області. 2023.
29. Олійник В., Данілова О. Організація туризму: сільський зелений туризм світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*. 2025. № 72.
30. Омельченко Г. Ю. Управління економічним розвитком підприємств туризму та сільського зеленого туризму. 2021.
31. Опельд Л. І., Гордіян А. О. Міжнародний досвід зеленого туризму в Україні: проблеми та перспективи. *Ефективна економіка*. 2022. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2667>
32. Овсянік О. В. Особливості проектування бізнес моделей в сільському туризмі. 2024.
33. Павленко О. П., Жавнерчик О. В., Розмарина А. Л., Головіна О. І., Волкова А. О., Смірнова К. В., Соколовська В. О. Теоретичні засади управління еколого-орієнтованим розвитком нефінансового сектора національної економіки. 2019.
34. Пітюлич М. М., Михайлюк І. І. Особливості функціонування сільського туризму в Україні та досвід європейських країн. 2021.
35. Пуцентейло П. Р. Розробка туристичного продукту. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo36.htm

36. Саковська О. Сільський зелений туризм як вид підприємницької діяльності та фактор розвитку сільських територій України. Туристична бібліотека. 2020. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/sakovska.htm
37. Сільський туризм в Україні: сучасні тенденції та перспективи розвитку. Економіка та суспільство. 2024. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4250>
38. Сметаніна А. Ю., Лопатюк Р. І. Проектування туристсько-рекреаційного напрямку в київській області. 2023.
39. Табенська О., Прилуцький А. Проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. Економіка та суспільство. 2023. № 51. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-51-37
40. Тимошенко А. В. Інноваційні форми організації екскурсій в туризмі. 2021.
41. Троценко А. В. Перспективи післявоєнного розвитку екологічного (зеленого) туризму у Вінницькій області. 2023.
42. Устименко С. І. Проблеми та перспективи розвитку екскурсійного туризму в Чернігівській області. 2019.
43. Чепурда Л. М. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання п'яте. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ. 2019.
44. Черниш І. В. Організація обслуговування туристів в рамках програм сільського туризму (на прикладі Полтавської області). 2021.
45. Чорна Л. В. Розвиток сільського туризму в Україні. Туристична бібліотека. 2019. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/chorna7.htm
46. Шамкіна В. С. Вдосконалення обслуговування туристів в закладах сільського зеленого туризму. 2020.
47. Язіна В. А., Ткач В. О., Кожушко С. П. Сільський зелений туризм як основний інструмент створення успішного українського туристичного села. Причорноморські економічні студії. 2018. № 29-2. С. 37–41. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/29_2_2018/10.pdf

ДОДАТКИ**Додаток 1****Апробація результатів дослідження****МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ****МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ
ТА АСПІРАНТІВ, ПРИСВЯЧЕНОЇ
МІЖНАРОДНОМУ ДНЮ СТУДЕНТА****(17-21 листопада 2025 р., м. Суми)**

Продовження додатку 1

Рекомендовано до друку науково-координаційною радою Сумського національного аграрного університету (протокол № 4 від 19.11.2025 р.)

Редакційна рада:

Коваленко І.М., д.б.н., професор
Данько Ю.І., д.е.н., професор
Ярошук Р.А., к.с.-г.н., доцент

Редакційна колегія:

Геєнко М.М., к.е.н., професор
Думанчук М.Ю., к.т.н., доцент
Кисельов О.Б., к.с.-г.н., доцент
Масик І.М., к.с.-г.н., доцент
Михайліченко М.А., к.і.н., доцент
Синенко Т.П., PhD, доцент
Срібняк Н.М., к.т.н., доцент
Шкромада О.І., д.вет.н., професор

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента – (17-21 листопада 2025 р.). – Суми, 2025. – 611 с.

У збірку увійшли тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента.
Для викладачів, студентів, аспірантів.

РЕСУРСНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА РОЗРОБКА ЕКСКУРСІЙНИХ МАРШРУТІВ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Заїка Д. С., студ. 2м курсу ФХТ
Науковий керівник: проф. В. П. Онопрієнко
Сумський НАУ

Зелений туризм є сучасною формою сталого розвитку рекреації, яка поєднує екологічну свідомість, збереження природної спадщини й соціальну підтримку сільських громад. В умовах воєнного стану в Україні його значення зростає як інструменту психологічного відновлення, безпечного дозвілля та відродження локальної економіки. Сумська область має вагомий передумови для розвитку цього напрямку завдяки наявності природно-заповідних територій, мальовничих ландшафтів, традицій народного господарства та багатій історико-культурній спадщини.

Актуальність теми полягає в потребі створення системних підходів до планування зелених екскурсійних маршрутів, заснованих на комплексному використанні природних, культурних та соціально-економічних ресурсів. Брак методик ресурсного обґрунтування призводить до нерівномірного розвитку туризму, низької інвестиційної привабливості територій та недостатньої інтеграції місцевих громад у туристичну діяльність.

До природно-ресурсної бази Сумщини належать понад пів тисячі об'єктів природно-заповідного фонду: заказники, дендропарки, пам'ятки природи, долини річок Псел і Сейм. Саме вони є ядром формування екомаршрутів і сприяють гармонійному поєднанню природного та культурного середовищ.

Ресурсне обґрунтування маршрутів передбачає оцінку: природних і ландшафтних ресурсів (стан довкілля, транспортна доступність, сезонність); культурних ресурсів (пам'ятки, музеї, традиційні промисли); соціально-економічних чинників (зайнятність, наявність фермерських господарств, туристичних садиб); організаційної інфраструктури (інформаційні центри, локальні гідди, онлайн-просування).

На основі цього можна виділити три ключові кластери зеленого туризму в області:

1. Південний (Тростянецько-Охтирський) – аграрно-екологічний із фермерськими дегустаціями.
2. Центральний (Сумський) – маршрути вихідного дня, велосипедні й пішохідні.
3. Північний (Путівльсько-Кролевецький) – історико-етнографічний з інтеграцією народних ремесел.

Важливим завданням є створення єдиної цифрової платформи «Green Sumy», інтерактивного маркування маршрутів, підготовка місцевих гіддів, розробка туристичних карт і мобільних додатків. Економічна ефективність зелених маршрутів забезпечується державно-приватними партнерствами, кооперацією з громадами й фермерським сектором, а також впровадженням еко-стандартів.

Розвиток зеленого туризму має значний соціально-культурний ефект. Це сприяє збереженню традицій ткацтва, гончарства, кулінарної спадщини, стимулює підприємництво й створює додаткові робочі місця. Водночас туристичні маршрути виконують просвітницьку функцію – формують екологічну культуру, повагу до природи та локальної історії.

У перспективі зелений туризм здатен стати рушієм економічного відновлення регіону, інструментом інтеграції сільських територій у національний і міжнародний туристичний простір. Його розвиток відповідає стратегії «зеленої трансформації» України, принципам сталого туризму ЄС та глобальним тенденціям екологічної модернізації.

Отже, проведене нами дослідження доводить, що Сумська область володіє значним потенціалом для розвитку екскурсійних маршрутів зеленого туризму, який може бути реалізований за умови системного ресурсного підходу. Комплексна оцінка природних, культурних, соціально-економічних і кадрових ресурсів дає змогу виділити перспективні туристичні кластери, сформувати збалансовані маршрути та створити синергію між громадами, бізнесом і освітою. Для ефективної реалізації проєктів зеленого туризму необхідно:

1. Розробити регіональну програму розвитку зеленого туризму;
2. Забезпечити підготовку кадрів і підтримку локальних ініціатив;
3. Впровадити екологічну сертифікацію маршрутів;
4. Створити цифрову карту маршрутів і систему онлайн-просування;
5. Залучити громади до управління туристичними ресурсами.

Розвиток екскурсійних маршрутів зеленого туризму на Сумщині сприятиме утвердженню екологічної свідомості, формуванню позитивного іміджу регіону, інтеграції України у міжнародний простір сталого туризму. Такий підхід відповідає європейським принципам «зеленої трансформації» та створює передумови для довгострокового відродження територій на основі гармонійного поєднання природи, культури й людини.

Продовження додатку 1

Сумський національний аграрний університет

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента (17-21 листопада 2025 р.)

Супруненко М. К. РАННЯ ДІАГНОСТИКА НЕСПРАВНОСТЕЙ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ТЕХНІЦІ НА ОСНОВІ ВІБРАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НА ПРИКЛАДІ ТРАКТОРА JOHN DEERE 6155M.....	425
Бойко А.О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВДОСКОНАЛЕННІ ЖАРОСТІЙКИХ МАТЕРІАЛІВ І ПОКРИТТІВ ДЛЯ ДВИГУНІВ АВТОТРАКТОРНОЇ ТЕХНІКИ.....	426
Либань Д.О. ЛАЗЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗМІЦНЕННЯ СТАЛЕВИХ ДЕТАЛЕЙ АГРОМАШИН: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ.....	427
Савченко С.М. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗМІЦНЕННЯ ПОВЕРХНІ ДЕТАЛЕЙ ҐРУНТООБРОБНОЇ ТЕХНІКИ.....	428
Скрипник В.В., Максимов П. С. ІНЖЕНЕРІЯ ПОВЕРХНІ ЯК СТРАТЕГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ АВТОТРАКТОРНИХ ТРАНСМІСІЙ.....	429
Тесленко О.В. РОЗРОБКА АДАПТИВНОЇ МОДЕЛІ ПРОГНОЗУВАННЯ ПИТОМОГО ОПОРУ ҐРУНТУ ДЛЯ ШВИДКІСНИХ ҐРУНТООБРОБНИХ АГРЕГАТИВ В УМОВАХ ЗМІННИХ АГРОКЛІМАТИЧНИХ ФАКТОРІВ.....	430
Калнагуз О.М. АВТОМАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПОЛЬОВИМИ АГРЕГАТАМИ.....	431

ФАКУЛЬТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Алейнова П. Д. ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	432
Андрєєв О.М. УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПІЦЦИ З МЕТОЮ ПІВДИЩЕННЯ ХАРЧОВОЇ ЦІННОСТІ.....	433
Антоневич С.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КРЕМУ З ДОДАВАННЯМ НЕТРАДИЦІЙНОЇ СИРОВИНИ.....	434
Арістархов Р.С. ПІДВИЩЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ЦІННОСТІ БЕЗАЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ ШЛЯХОМ ДОДАВАННЯ ПОРОШКУ ЕХІНАЦЕЇ.....	435
Бакуменко М. О. СТАН ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У ПІВДЕННО-СХІДНОМУ РЕГІОНІ СУМЩИНИ.....	436
Бражник А.В. ВИКОРИСТАННЯ ПОРОШКУ КУНЖУТУ У ВИРОБНИЦТВІ РИБНОГО РУЛЕТУ.....	437
Бредун Д.В. АВТОМАТИЗОВАНІ ЛІНІЇ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ХЛІБА: ВІД ЗАМІСУ ДО УПАКОВКИ.....	438
Буєно-Бібікова Т. МОДЕРНІЗАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ САДИБ РОМЕНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	439
Булега В.Ю. ПЕРЕРОБКА ЕКЗОТИЧНИХ ФРУКТІВ: ВИКЛИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ РІШЕННЯ.....	440
Бушнєва А.О. ВПРОВАДЖЕННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ У ВИРОБНИЦТВО ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ.....	441
Буяло Є.С. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ФАРШУ ІЗ МАЛОЦІННИХ ВИДІВ РИБ.....	442
Віленський В.О. ВИКОРИСТАННЯ VR-ТЕХНОЛОГІЙ НА МІСЬКИХ ЕКСКУРСІЙНИХ МАРШРУТАХ.....	443
Влізько К. О. УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КУЛІНАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ НЕТРАДИЦІЙНОЇ СИРОВИНИ.....	444
Воронін О. А. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ТЕХНОЛОГІЇ БІСКВІТНОГО НАПІВФАБРИКАТУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ РОСЛИННИХ ПІНОУТВОРЮВАЧІВ.....	445
Гасєвська Н. В. ВИКОРИСТАННЯ БІЛОЇ КВАСОЛІ У ВИРОБНИЦТВІ ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ.....	446
Гетьман Х.С. РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ТА ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ.....	447
Гончаренко С.О. СУМЩИНА ЯК ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	448
Гончаренко С.О. РЕКРЕАЦІЙНИ ТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	449
Губа С.О. ДОСЛІДЖЕННЯ МІКРОБІОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ МАРИНОВАНИХ НАПІВФАБРИКАТИВ З М'ЯСА КУРКИ.....	450
Гудименко С.В. ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСТРАКТУ ХМЕЛЮ У ВИРОБНИЦТВІ ЙОГУРТІВ.....	451
Гусєва С.М. РАЦІОНАЛЬНЕ ТА ЗБАЛАНСОВАНЕ ХАРЧУВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	452
Гуць Т.С. ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ РЕМЕСЛ СУМЩИНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ.....	453
Деркач Я.О. УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ НАПОЇВ З ВИКОРИСТАННЯМ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ.....	454
Дехтяренко А. Ю. ІННОВАЦІЇ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....	455
Дзюба Я. С. БІЗНЕС-МОДЕЛІ ZERO-WASTE У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ: ВІД ГЛОБАЛЬНИХ ПРАКТИК ДО УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ.....	456
Діхтяр А.Р. КРАЩІ ПРАКТИКИ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ.....	457
Дрозд А.С. ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА НА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ.....	458
Завгородній Д.М. АНАЛІЗ РИНКУ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ НАПОЇВ: ТРЕНДИ, СПОЖИВЧІ ВПОДОБАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	459
Завилєнкова Т.М. СУПИ ШВИДКОГО ПРИГОТУВАННЯ У ХАРЧОВОМУ РАЦІОНІ ВІЙСЬКОВИХ.....	460

Апробація результатів дослідження

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ
ТА АСПІРАНТІВ, ПРИСВЯЧЕНОЇ
МІЖНАРОДНОМУ ДНЮ СТУДЕНТА**

(17-21 листопада 2025 р., м. Суми)

Продовження додатку 2

Рекомендовано до друку науково-координаційною радою Сумського національного аграрного університету (протокол № 4 від 19.11.2025 р.)

Редакційна рада:

Коваленко І.М., д.б.н., професор
Данько Ю.І., д.е.н., професор
Ярошук Р.А., к.с.-г.н., доцент

Редакційна колегія:

Геєнко М.М., к.е.н., професор
Думанчук М.Ю., к.т.н., доцент
Кисельов О.Б., к.с.-г.н., доцент
Масик І.М., к.с.-г.н., доцент
Михайліченко М.А., к.і.н., доцент
Синенко Т.П., PhD, доцент
Срібняк Н.М., к.т.н., доцент
Шкромада О.І., д.вет.н., професор

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента – (17-21 листопада 2025 р.). – Суми, 2025. – 611 с.

У збірку увійшли тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента.
Для викладачів, студентів, аспірантів.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ТА РЕСУРСНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ МАРШРУТІВ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Ткаченко Д. С., студ. 2м курсу ФХТ
 Науковий керівник: проф. В. П. Онопрієнко
 Сумський НАУ

Зелений туризм є одним із перспективних напрямів туристичної діяльності в Україні, що зумовлено багатими природними ресурсами країни, культурно-історичною спадщиною та зростаючим попитом на відпочинок у природному середовищі. В умовах глобальних екологічних викликів та переорієнтації туристичних потоків на внутрішній ринок, розробка та ресурсне обґрунтування екскурсійних маршрутів зеленого туризму набуває особливої актуальності [1].

Зелений туризм є специфічною формою туристичної діяльності, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості з метою відпочинку та ознайомлення з місцевим способом життя, традиціями, культурою та природним середовищем. Відповідно до Закону України «Про туризм», зелений туризм належить до внутрішнього туризму та класифікується як вид туризму за метою подорожі. Розвиток зеленого туризму в Україні має значний потенціал, зумовлений наявністю різноманітних природно-рекреаційних ресурсів, багатою історико-культурною спадщиною, збереженням традиційних форм господарювання та народних ремесел, екологічною чистотою сільських територій та можливістю забезпечення органічними продуктами харчування [4].

Розробка екскурсійних маршрутів зеленого туризму базується на комплексному аналізі туристичних ресурсів території та потреб цільової аудиторії. Основна методологія включає аналіз туристично-рекреаційного потенціалу території через оцінку природних ресурсів, історико-культурних об'єктів та інфраструктурного забезпечення. Проектування маршруту передбачає визначення тематики та спрямованості, розробку схеми з визначенням опорних пунктів, встановлення тривалості та протяжності, а також складання графіка руху та програми екскурсії [1]. Ресурсне обґрунтування маршруту включає визначення необхідних матеріальних ресурсів, розрахунок трудових витрат, оцінку фінансових потреб та аналіз економічної доцільності реалізації проекту.

Ресурсне обґрунтування є невід'ємною складовою розробки екскурсійних маршрутів зеленого туризму, що забезпечує їх життєздатність та економічну ефективність. Матеріально-технічні ресурси охоплюють інфраструктуру маршруту, обладнання для екскурсій, транспортні засоби та засоби інформаційного забезпечення. Кадрові ресурси включають екскурсіводів, організаторів та допоміжний персонал. Інформаційні ресурси формуються з методичних матеріалів, рекламно-інформаційних матеріалів та інтерактивних засобів інформування. Фінансові ресурси охоплюють інвестиційні та поточні витрати на створення й функціонування маршруту, а також джерела фінансування [2].

Важливою складовою розробки маршрутів зеленого туризму є забезпечення їх екологічної стійкості та мінімізація негативного впливу на природне середовище. Це досягається через оцінку екологічної ємності території, регулювання туристичних потоків, застосування екологічно безпечних технологій та підвищення екологічної свідомості туристів. Важливим аспектом є також освітньо-виховна складова екскурсійної діяльності, спрямована на формування екологічної культури відвідувачів [3].

Розвиток зеленого туризму в Україні має значні перспективи з огляду на зростаючий попит на екологічно орієнтований відпочинок та наявний природно-ресурсний потенціал. Стратегічними напрямками розвитку галузі є вдосконалення нормативно-правової бази, створення системи сертифікації послуг зеленого туризму, розбудова спеціалізованої інфраструктури та підготовка кваліфікованих кадрів. Успішна реалізація екскурсійних маршрутів зеленого туризму сприятиме соціально-економічному розвитку сільських територій, збереженню культурної спадщини та формуванню позитивного туристичного іміджу України на міжнародному ринку [1].

Отже, розробка та ресурсне обґрунтування екскурсійних маршрутів зеленого туризму є важливим елементом розвитку туристичної сфери України, що потребує комплексного науково-методичного підходу. Врахування природно-ресурсного потенціалу територій, соціально-економічних чинників та екологічних аспектів забезпечує формування конкурентоспроможного туристичного продукту, орієнтованого на принципи сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бойко, В. (2020). Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи.
2. Горішевський П.А., Васильєв В.П., Зінко Ю.В. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності. Івано-Франківськ, 2023. 148 с.
3. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 № 324/95-ВР зі змінами і доповненнями.
4. Кравчук, А. О. (2022). Сільський зелений туризм як перспективний напрям розвитку суб'єктів агробізнесу в регіонах України. Економічний аналіз, (17, № 3), 42-48.

Продовження додатку 2

Сумський національний аграрний університет

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента (17-21 листопада 2025 р.)

Постна В.В. КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	497
Пуригін І.О. АНАЛІЗ АМІНОКИСЛОТНОГО СКЛАДУ ЗГУЩЕНОЇ МОЛОЧНОЇ СИРОВАТКИ, ОБРОБЛЕНОЇ НАНОФІЛЬТРАЦІЄЮ	498
Рахмаїл М.О. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ ГАСТРОТУРІВ	499
Ростока В.С. ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	500
Румбешта Р.О. ВИКОРИСТАННЯ М'ЯСА ГУСКИ В РЕЦЕПТУРАХ КОВБАСОК ДЛЯ СМАЖЕННЯ.....	501
Сабадаш М.С. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ІНГРЕДІЄНТІВ У ВИРОБНИЦТВІ ДІЄТИЧНИХ ТА ОЗДОРОВЧИХ ПРОДУКТІВ	502
Семікопенко М.Ю. ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЯКІСТЬ ТА ТЕРМІН ЗБЕРІГАННЯ ХЛІБОБУЛОЧНИХ ТА КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ	503
Синенко Т.П. ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ МОЛОКА-СИРОВИНИ В ДОМОГОСПОДАРСТВАХ ПОБЛИЗУ ТЕРИТОРІЇ ВОЄННИХ ДІЙ	504
Синенко Т.П. БЕЗПЕЧНІСТЬ МЕДУ ЯК ПОКАЗНИК ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ТЕРИТОРІЙ ІЗ НАСЛІДКАМИ ВОЄННИХ ДІЙ.....	505
Солодка Є.О. ПРОМОЦІЯ ЛОКАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ	506
Сорока А.П. СТАН ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ	507
Стрельникова Є.О. РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЇ БЕЗГЛЮТЕНОВИХ КАШ ШВИДКОГО ПРИГОТУВАННЯ ПІДВИЩЕНОЇ ХАРЧОВОЇ ЦІННОСТІ	508
Тимошенко Г.Г. ЕКСКУРСІЙНИЙ ПРОДУКТ У СТРУКТУРІ БРЕНДУ ТУРИСТИЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ	509
Ткаченко А.О. ПЕРСПЕКТИВА ВИКОРИСТАННЯ ЖОЛУДІВ В ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	510
Ткаченко А.О. РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ: ЖОЛУДІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНА СИРОВИНА В ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	511
Ткаченко Д.С. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ТА РЕСУРСНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ МАРШРУТІВ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ	512
Товстоґ'ят Д.І. ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННИХ ДОБАВОК У ВИРОБНИЦТВІ ТІСТА ДЛЯ ПІЦЦІ	513
Тодерюк Д.В. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЖОЛУДІВ У РЕЦЕПТУРАХ МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ.....	514
Ходькова А.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ЗБИВНОГО МОЛОЧНОГО ДЕСЕРТУ З ВИКОРИСТАННЯМ СУНИЦІ.....	515
Чебаненко Є.В. МЕТОД ШЕСТИ КАПЕЛЮХІВ ЕДВАРДА ДЕ БОНО ЯК ІНСТРУМЕНТ БАГАТОСТОРОННЬОГО АНАЛІЗУ ТА ВЕРИФІКАЦІЇ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ У ДИСЕРТАЦІЙНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ «ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІННОВАЦІЙНИХ СПОСОБІВ ОБРОБЛЕННЯ БОБОВИХ НА ЇХНІ СПОЖИВЧІ ВЛАСТИВОСТІ»	516
Черевко Д.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КЕФІРУ З ПІДВИЩЕНИМ ВІСТОМ БІЛКА	517
Чесной М.А. ТЕХНОЛОГІЯ КОНСЕРВУВАННЯ ТА ЗАМОРОЖУВАННЯ ОВОЧІВ І ФРУКТІВ: ЯК ЗМІНИВСЯ РИНОК.....	518
Чесной М.А. СЕНСОРНА ОЦІНКА ЯК ІНДИКАТОР ЯКОСТІ ПШЕНИЧНОГО БОРОШНА ВИЩОГО ҐАТУНКУ.....	519
Шамкало С.І. ВИКОРИСТАННЯ МОРІНГІ У ВИРОБНИЦТВІ РИСОВИХ МАКАРОННИХ ВИРОБІВ	520
Шевченко В.А. ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ТУРОПЕРАТОРАМИ.....	521
Шеффер Р.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗРОБКИ МАРИНАДУ З ВИКОРИСТАННЯМ ДИКООСЛИХ ЯГІД ДЛЯ МАРИНУВАННЯ КУРЯЧОГО ФІЛЕ	522
Шкарапута Р.В. ВИКОРИСТАННЯ БІЛКОВОЇ СИРОВИНИ У ВИРОБНИЦТВІ ЗАМОРОЖЕНИХ НАПІВФАБРИКАТІВ	523
Ященко В.А. РОЗРОБКА УДОСКОНАЛЕНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ КРУАСАНІВ З ВИКОРИСТАННЯМ КОНОПЛЯНОГО БІЛКА.....	524
Бутовий О.В. ВПЛИВ РОЗМІРУ ЧАСТИНОК ПОРОШКУ КІСТОЧОК МАЛИНИ НА ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ НАПОЮ НА ОСНОВІ МОЛОЧНОЇ СИРОВАТКИ	525
Кіншаков Д.В. ЗНАЧЕННЯ МІКРОБІОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ У ВИРОБНИЦТВІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ.....	526
Кіншаков Д.В. ТЕХНОЛОГІЯ КРАФТОВОГО СИРУ У ФЕРМЕНТОВАНОМУ ВІНОГРАДНОМУ ЛИСТІ.....	527
Нефьодов А.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ХАРЧУВАННЯ СПОРТСМЕНІВ.....	528
Пермякова К.Ю. ЦУКОР В ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ.....	529
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ	
Алексеевко З.О., Дубовик І.І. ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ МОДЕЛЕЙ ВИСОТ У ПІДВИЩЕННІ ТОЧНОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ГЕОІДАЛЬНИХ ПОВЕРХОНЬ УКРАЇНИ.....	530
Брижань Ю.В. ПРЕВЕНТИВНА МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ КОЛЕКТИВНИМ ТРУДОВИМ СПОРАМ	531
Ветров С.В., Абдієва С.Е. ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ	532
Волкова Є.Р. ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В США, ЇХ ПРОБЛЕМАТИКА	533

Декларація академічної доброчесності

Я, Ткаченко Дар'я Сергіївна, студентка групи ЗТУР 2401-1м Сумського національного аграрного університету зобов'язуюсь дотримуватися принципів академічної доброчесності під час виконання кваліфікаційної роботи. Я поінформована, що у разі порушення мною академічної доброчесності під час виконання кваліфікаційної роботи повинна буду нести академічну та/або інші види відповідальності і до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин, в тому числі, кваліфікаційна робота може бути анульована з наступним відрахуванням із університету.

Також усвідомлюю, що до мене у майбутньому може бути застосована процедура позбавлення ступеня вищої освіти та відповідної кваліфікації, якщо свідомо вчинене порушення академічної доброчесності буде виявлено під час перевірки кваліфікаційної роботи на наявність текстових запозичень відповідно до встановленої в університеті процедури з використанням ліцензованих програмних продуктів.

01.02.2025 р.

ФОРМА САМООЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Критерій	Рівень			Коментар
Огляд літератури побудовано навколо основної проблеми, використано найактуальніші сучасні дослідження за темою, чітко відображено зв'язок між завданнями, поставленими в роботі, та попередніми дослідженнями			+	
Надана конкретна та точна інформація про методи та дані (кількість, температура, тривалість, послідовність, умови, розташування, розміри тощо), методи пов'язані з іншими дослідженнями.			+	
Наведено конкретні результати з поясненнями та аналізом, порівняння з результатами інших досліджень, показано чіткий зв'язок проблеми з отриманими результатами			+	
Надано пропозиції щодо удосконалення, що підкріплено відповідними обґрунтуваннями (прогноз, модель тощо)		+		
Висновки містять зв'язок з найважливішими аспектами попередніх розділів, підсумок ключових результатів, продемонстровано зв'язок між цією роботою та наявними дослідженнями зосереджена увага на суттєвих результатах, зазначено їх можливе застосування; подано обмеження, на які слід спрямувати майбутні дослідження.			+	
Перелік посилань є повним та достатнім для вирішення завдань дослідження			+	
Робота оформлена повністю відповідно до вимог			+	
Робота не містить друкарських та граматичних помилок		+		

Підтверджую, що робота виконана мною самостійно, не містить академічного плагіату. Зокрема, у моїй роботі немає запозичення текстів, ідей чи розробок, результатів досліджень інших авторів без посилань на них, у тому числі буквального перекладу з іноземних мов чи перефразування, що видаються за свій текст, вирваних із контексту тверджень, цитат без лапок, фабрикації (вигаданих) даних чи фальсифікації (вигаданих і модифікованих на догоду бажаному висновку) результатів досліджень.

05.12.2025 р.

Дар'я ТКАЧЕНКО